

Аналітичний звіт

ПОЛІТИКА РОСІЇ ЩОДО ЗНИЩЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ДІТЕЙ НА ТОТ УКРАЇНИ: ПІДСУМКИ 2024 РОКУ

Аналітичний звіт
**Політика Росії щодо знищення ідентичності дітей на ТОТ України:
підсумки 2024 року**

Авторка: Анастасія Воробйова

Документаторка: Ольга Шаповал

Літературна редакція: Юлія Шекет

Дизайн: Олена Афанасьєва

Звіт підготовлено за фінансової підтримки чеської організації People in Need (People in Need Ukraine), у рамках ініціативи SOS Ukraine. Зміст цього звіту є виключною відповідальністю ГО Центр Громадянської Просвіти «Альменда» і не обов'язково відбиває позицію People in Need.

Центр громадянської просвіти «Альменда» (ЦГП «Альменда») – громадська організація, зареєстрована в Ялті 2011 року. До 2014 року пріоритетним напрямом діяльності організації була просвіта у сфері прав людини. У 2014 році через окупацію Криму організація вимушена була переїхати до Києва. Наразі пріоритетні напрями діяльності організації – забезпечення систематичного збору точних, своєчасних, перевірених даних щодо brutальних порушень стосовно дітей у ситуаціях збройного конфлікту.

Під час підготовки моніторингових звітів ЦГП «Альменда» керується принципами об'єктивності, достовірності та своєчасності.

Детальніше про Центр громадянської просвіти «Альменда»: <http://almenda.org>.

Контакти для зауважень і пропозицій: електронна пошта info@almenda.org.

Зміст

Список скорочень	4
Вступ	5
Методологія	6
Юридична рамка	6
Використана інформація	7
Статистичні дані	8
Загальна інформація	8
Кадетські класи	10
Молодіжна політика	12
Молодіжні й дитячі рухи	12
Табори і відпочинок	15
Основна частина	17
Ключові зміни у законодавстві РФ	18
Закон про освіту і патріотичне виховання як обов'язок учителів	18
Примусова паспортизація	19
Молодіжна політика	22
Нова стратегія протидії екстремізму	24
Основні тенденції щодо заходів, спрямованих на знищення ідентичності	25
Русифікація	25
Популяризація російської мови	25
Перенавчання вчителів на викладання російської мови	25
Русифікація — у пріоритеті на ТОТ	26
Індоктринація	27
Заходи до російських свят	27
Новий дитячий рух для дошкільнят в окупованому Криму	28
Нав'язування російських символів	28
«Розмови про важливе»	30
Мілітаризація	30
Навчання керування БПЛА	30
Свята і заходи	30
Меморіалізація як інструмент мілітаризації	31
Центр «Воїн»	31
Табори і військові збори	31
Залучення «героїв СВО»	32
Реакція світової спільноти	33
Рішення судових і квазісудових органів	33
Тема знищення ідентичності в доповідях ООН	33
ОБСЄ	34
ЄС і Рада Європи	35
Інші НУО	35
Санкції	36
Юридичні особи	36
Фізичні особи	37
Висновки	41

Список скорочень

- АР Крим** — Автономна республіка Крим
- БДІПЛ** — Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини
- БПЛА** — безпілотні літальні апарати
- ЄС** — Європейський Союз
- ЗВО** — заклади вищої освіти
- ЗМІ** — засоби масової інформації
- МВС** — Міністерство внутрішніх справ
- Міноборони** — Міністерство оборони РФ
- Мінобрнауки** — Міністерство науки і вищої освіти РФ
- Міносвіти** — Міністерство освіти РФ
- МКС** — Міжнародний Кримінальний Суд
- МНС** — Міністерство Надзвичайних Ситуацій
- ОБСЄ** — Організація з безпеки і співробітництва в Європі
- ООН** — Організація Об'єднаних Націй
- ПАРЕ** — Парламентська асамблея Ради Європи
- РФ** — Російська Федерація
- США** — Сполучені Штати Америки
- т. з. СВО** — «спеціальна воєнна операція»¹
- ТОТ** — тимчасово окупована Російською Федерацією територія України

1

Росія так називає повномасштабне вторгнення в Україну, розпочате 24 лютого 2022 року.

Вступ

Від початку збройної агресії проти України в 2014 році Російська Федерація стала впроваджувати на окупованих нею територіях систему знищення української ідентичності дітей і молоді. Ця система, яку умовно можна назвати «кримським сценарієм», була розроблена і втілена на території окупованих АР Крим і міста Севастополь, і включає в себе такі компоненти: русифікацію, індоктринацію і мілітаризацію. Русифікація має на меті цілеспрямоване знищення українознавчого компонента в освіті й витіснення української мови з суспільного обігу; індоктринація спрямована на нав'язування російської громадянської ідентичності; а мілітаризація включає пропаганду культури війни та виховання мотивації служити в збройних силах Російської Федерації².

Від 24 лютого 2022 року Росія контролює близько 20 % території України³, включно з АР Крим і містом Севастополь, а також окремими частинами Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей. Від 30 вересня 2022 року після протиправного «включення» цих територій до складу Росії, російське федеральне законодавство стало поширюватися не тільки на окупований Крим, а й на всі окуповані нею території⁴. Тому на момент написання звіту, а саме станом на січень 2025 року, «кримський сценарій» системно реалізується на територіях, окупованих Росією після 24 лютого 2022 року⁵. Втілення цього плану підтверджують російські високопосадовці. На початку 2024 року голова Міносвіти РФ Сергій Кравцов доповів, що «активно ведеться робота з підтримки освітніх організацій» так званих «нових регіонів», і загалом планується протягом двох років здійснити їх «максимальну інтеграцію» до російської системи освіти⁶.

Росія втілює «кримський сценарій» через формальну освіту, неформальну освіту, молодіжні й дитячі рухи та розгалужену мережу таборів. Відповідальні за реалізацію: федеральні органи державної влади РФ, включно з Міністерством просвіти РФ, Міністерством науки та вищої освіти РФ, Міністерством культури РФ, Міністерством спорту РФ, Федеральним агентством зі справ молоді, органами окупаційної влади на ТОТ України; органи місцевого самоврядування, заклади освіти, заклади культури, мистецтва, кінематографу та спорту, відпочинку (зокрема, табори); освітні й наукові організації, молодіжні й дитячі організації, організації ветеранів збройних сил РФ; громадські організації, традиційні релігійні конфесії.

Мета цього дослідження: систематизація зібраної ГО «ЦГП “Альменда”» інформації за 2024 рік; виявлення динаміки, порівнюючи зі статистичними даними, доступними за 2023 і 2022 рік; виявлення основних тенденцій заходів РФ щодо русифікації, мілітаризації й індоктринації українських дітей і молоді. У звіті наводиться інформація щодо реакції міжнародної спільноти, а також надані рекомендації щодо подальших дій.

2 Схеми «Російська система знищення ідентичності дітей на ТОТ»: <https://almenda.org/rosijska-sistema-znishhennya-identichnosti-ukrainskix-ditej-na-tot-sxema/>

3 <https://www.holosameryky.com/a/zakhoplennia-vuhledara-reaktsiyi/7807494.html>, архів: <https://archive.ph/wip/wmIWZ>

4 Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію, яка засуджує «незаконні так звані референдуми» РФ в регіонах у межах міжнародно визнаних кордонів України та вимагає від неї скасувати свою декларацію про анексію: <https://www.ungeneva.org/en/news-media/news/2022/10/75068/ukraine-un-general-assembly-demands-russia-reverse-course-attempted>

5 Детально — у звітах ГО «ЦГП Альменда» («Кримський сценарій»: <https://almenda.org/analitychnyy-zvit-universalnyy-soldat-2022-2023/> і «Кримський сценарій 2.0»: <https://almenda.org/krimskij-scenarij-2-0-yak-rosijska-federaciya-znishhuje-ukra%20%D1%97nsku-identichnist-ditej-na-okupovanix-teritoriyax/>).

6 <https://edu.gov.ru/press/8036/integraciyu-novyh-regionov-v-rossijskuyu-sistemu-obrazovaniya-planiruet-sya-osuschestvit-v-techenie-dvuh-let/>, архів: <https://archive.ph/admR1#selection-699.0-699.229>

Методологія

Сфери дослідження: політика Росії на окупованих територіях України, спрямована на русифікацію, індоктринацію та мілітаризацію дітей і молоді, їхнє залучення до дій, спрямованих на підтримку збройної агресії РФ проти України; знищення української ідентичності; асиміляція населення окупованих територій. Інформацію, репрезентовану у звіті, розглянуто для фіксації злочинів Російської Федерації та боротьби з поширюваною нею дезінформацією.

Звіт включає інформацію з таких блоків: огляд статистичних даних за 2024 рік, як порівняти з даними за 2023 і 2022 роки; огляд основних змін у російському федеральному законодавстві за 2024 рік і основних тенденцій щодо заходів РФ щодо русифікації, мілітаризації й індоктринації українських дітей на ТОТ. Третій блок присвячений огляду висвітлення тематики знищення ідентичності українських дітей на ТОТ у звітах міжнародних організацій.

Юридична рамка

Зафіксовані за моніторинговий період дії, які вчиняються РФ на ТОТ безпосередньо або через підконтрольні їй окупаційні органи влади, є порушеннями щонайменше:

- статті 26 Загальної декларації прав людини, яка встановлює, що освіта має спрямовуватися на повний розвиток людської особи та збільшення поваги до прав людини й основних свобод. Освіта має сприяти взаєморозумінню, толерантності та дружбі між усіма народами, расовими чи релігійними групами;
- статті 13 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, що теж актуалізує питання освіти;
- статті 20 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, де закріплено, що будь-яка пропаганда війни має бути заборонена законом;
- статті 29 Конвенції про права дитини, яка вказує на те, що освіта дитини має спрямовуватися на підготовку її до свідомого життя у вільному суспільстві в дусі розуміння, миру, терпимості, рівноправності чоловіків і жінок, дружби між усіма народами, етнічними, національними та релігійними групами, а також особами з корінного населення;
- статей 38, 39 Конвенції про права дитини, що унормовують захист дітей в умовах війни;
- статті 50 Конвенції про захист цивільного населення під час війни (Четверта Женевська Конвенція), що забороняє державі-окупанту, зокрема, заносити дітей до списків підконтрольних їй формувань або організацій;
- статті 51 Конвенції про захист цивільного населення під час війни (Четверта Женевська Конвенція), яка передбачає, що окупаційна держава не може примушувати осіб, що перебувають під захистом, служити в її збройних чи допоміжних силах. Забороняється будь-який тиск чи пропаганда, спрямовані на забезпечення добровільного вступу на військову службу.

Використана інформація

Аналіз був проведений на підставі інформації від:

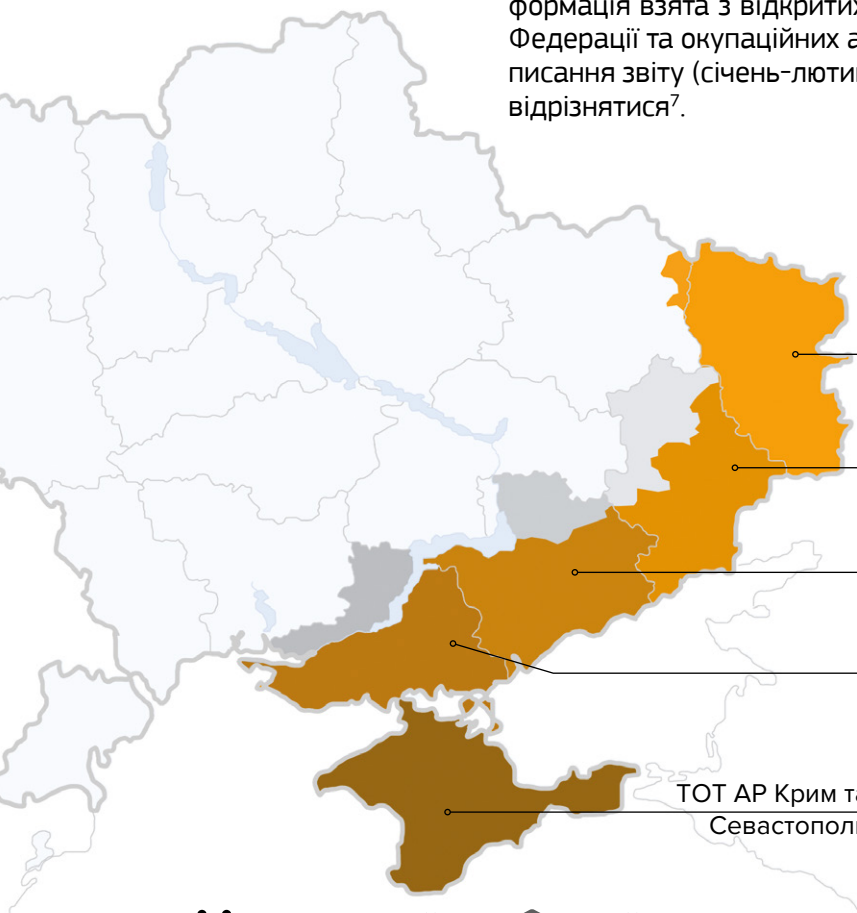
- органів державної влади України;
- звітів громадських організацій;
- відкритих джерел тимчасово окупованих територій;
- російських джерел;
- публікацій місцевих ЗМІ тимчасово окупованих частин Херсонської, Запорізької, Донецької і Луганської областей, Автономної Республіки Крим та міста Севастополь;
- інформації, оприлюдненої у соціальних мережах.

Під час створення цього дослідження автори використовували лише доступні для них джерела. Для написання звіту також були використані дані, знайдені в соціальній мережі «Вконтакте», а також із російських джерел. Це зумовлено тим, що після повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України більшість інформації від представників окупаційної влади опублікована саме в цій соціальній мережі, тому тепер вона є фактично єдиним можливим джерелом доступу для отримання необхідних відомостей.

Статистичні дані

Загальна інформація

Через обмежений доступ до окупованих територій статистична інформація взята з відкритих джерел і статистичних даних Російської Федерації та окупаційних адміністрацій, вона актуальна на дату написання звіту (січень-лютий 2025 року), тому реальні цифри можуть відрізнятись⁷.

близько **1 600 000⁸** дітей віком від 0 до 18 років мешкає на окупованих територіях України станом на жовтень 2024 року:

ТОТ Луганської області	 310 227⁹
	 > 100 000¹⁰
ТОТ Донецької області	 462 476¹¹
	 147 000¹²
ТОТ Запорізької області	 184 479¹³
	 > 41 000¹⁴
ТОТ Херсонської області	 149 823¹⁵
	 ~ 20 000¹⁶
ТОТ АР Крим та Севастополь	 500 060
	 282 900
АР Крим	395 241¹⁷
Севастополь	104 819¹⁸
АР Крим	229 900¹⁹
Севастополь	> 53 000²⁰

 мешкає дітей дітей навчаються в школах

Щонайменше 590 900 дітей навчаються в школах на окупованих територіях, які були повністю переведені на російські стандарти.

7 Більше інформації щодо статистичних даних на ТОТ — у звіті «Кримський сценарій 2.0»: як Російська Федерація знищує українську ідентичність дітей на окупованих територіях»: <https://surl.li/pqkqhs>

8 Через обмежений доступ до окупованих територій статистична інформація взята з відкритих джерел і статистичних даних Російської Федерації. Реальна кількість дітей може відрізнятись.

9 <https://bdex.ru/naselenie/luganskaya-narodnaya-respublika/>, архів: <https://archive.ph/EOKvH>

10 <https://edu.ru/news/regiony/bole-100-tysyach-detey-poydut-v-shkoly-luganskoy-/?ysclid=m4wgt2r46164970736>, архів: <https://archive.ph/wip/kVBz9>

11 <https://vk.com/@-224569566-rabota-nad-strategiei-razvitiya-promyshlennosti-dnr>, архів: <https://archive.ph/wip/Sgpru>

12 https://t.me/minobrnauki_dnr/16201, архів: <https://archive.ph/wip/rIOU2>

13 <https://bdex.ru/naselenie/zaporozhskaya-oblast/>, архів: <https://archive.ph/NMcPF>

14 <https://t.me/BalitskyEV/3814>, архів: <https://archive.ph/TjmwN>

15 <https://bdex.ru/naselenie/hersonskaya-oblast/>, архів: <https://archive.ph/6x619>

16 <https://t.me/depobrherson/8842>, архів: <https://archive.ph/a8f3a>

17 <https://rosstat.gov.ru/compendium/document/13284>, архів: <https://archive.ph/ySfIj>

18 <https://rosstat.gov.ru/compendium/document/13284>, архів: <https://archive.ph/ySfIj>

19 <https://monm.rk.gov.ru/structure/3748b454-d262-48b3-b605-85cf93fadbbc>, архів: <https://archive.ph/vWZkl>

20 https://vk.com/wall-177557250_27298, архів: <https://archive.ph/wip/UDn9P>

За даними окупаційної влади АР Крим, лише 197 дітей навчаються українською мовою.

2013/2014 (ТОТ АР Крим):

7

шкіл з українською мовою навчання;

76

шкіл з українською та російською мовами навчання;

829

класів з українською мовою навчання;

12 694

учнів в школах і класах з українською мовою навчання.

2024/2025 (ТОТ АР Крим):

1

школа з українською мовою навчання (1–9 клас);

164

учні з українською мовою навчання.

На ТОТ АР Крим працює лише одна школа з українською мовою навчання. За даними моніторингу, навіть у цій школі де-факто навчання українською мовою не відбувається²¹. У липні 2024 року окупаційна влада повідомила про закриття в тимчасово окупованому Сімферополі двох «проукраїнських ісламських шкіл»²². Тобто фактично весь освітній процес (у початковій, середній і вищій освіті) на окупованому півострові відбувається виключно російською мовою.

На момент написання звіту організації не вдалося знайти інформацію щодо динаміки доступу до навчання українською мовою на ТОТ Донецької, Запорізької, Луганської та Херсонської областей. Проте, слід зазначити, що ще з 2022 року навчання на цих територіях було переведено на російські стандарти з російською мовою викладання. Згідно з повідомленнями правозахисної організації Human Rights Watch, 12 серпня 2022 року Міносвіти РФ заявило, що навчання на ТОТ України проводитиметься виключно російською мовою, а школам за межами окупованих Донеччини і Луганщини буде надано можливість вести заняття українською мовою лише як «рідною» або як «факультативною» мовою декілька годин на тиждень. На початку вересня 2022 року де-факто влада ТОТ Запорізької та Херсонської областей формально дозволила викладати українську мову в школах не більше трьох годин на тиждень²³. Міносвіти РФ також повідомляло, що протягом 2023–2024 навчального року українська мова викладалася як обов'язковий предмет лише на ТОТ Запорізької та Херсонської областей в рамках дисципліни «Рідна мова та літературне читання рідною мовою» (у 1–3 класах 2 години на тиждень, у 4 класі — 1 година на тиждень)²⁴.

21 <https://www.facebook.com/CCE.Almenda/posts/pfbid033aR2H9DKWFJwZkXC9oqWNzUKLmuBo3FoLZ2bv8n32So742it5EbESLUpV4yYtfyaI>

22 https://tass.ru/proisshestviya/21271853?utm_source=yxnews&utm_medium=desktop, архів: <https://archive.ph/I787a>

23 <https://www.hrw.org/report/2024/06/20/education-under-occupation/forced-russification-school-system-occupied-ukrainian>

24 <https://rtvi.com/news/minprosveshheniya-v-etom-uchebnom-godu-ukrainskij-yazyk-prepodavalsya-v-bashkortostane-i-eshhe-pyati-regionah-rossii/>, архів: <https://archive.ph/XvOUV>

Окупаційні адміністрації наводять суперечливі дані щодо вивчення української мови на ТОТ. Представниця окупаційної влади Запоріжчини повідомила, що у 2024 році число школярів на ТОТ Запорізької області, які нібито навчаються українською мовою, скоротилося більш ніж вдвічі, як порівняти з 2023 навчальним роком — із 18 182 до 7984 учнів (тобто лише 20 % від загальної кількості школярів у області)²⁵. Окупаційна влада Херсонщини не надала статистичних даних, натомість заявила, що «простежується тенденція до значного скорочення кількості дітей, які обирають вивчення української мови»²⁶. За словами т. з. «губернатора» Херсонщини Володимира Сальдо, вивчення української мови залишилося лише для учнів 1–4 класів у 44 школах, при цьому на ТОТ регіону функціонує понад 100 шкіл. У середніх і старших класах українську мову не вивчають зовсім²⁷.

Варто зазначити, що вивчення української мови навіть у такому обмеженому форматі формально можливе лише після написання батьками відповідних заяв, що не завжди відбувається з огляду на питання безпеки²⁸. Проте, ГО «ЦГП “Альменда”» достеменно відомо про тиск на батьків з боку окупаційної влади щодо написання формальної відмови від викладання української мови.

Кадетські класи

Кадетський рух — один із інструментів, яким Російська Федерація впливає на свідомість дітей і молоді. На ТОТ України Росія використовує кадетські класи для мілітаризації, індоктринації та пропаганди служби в збройних силах Російської Федерації. Навчання учнів в кадетських класах включає посилене фізичне виховання, вивчення спеціальних військових предметів, дотримання дисципліни в класі, на кшталт армійської служби²⁹. Станом на кінець 2024 року, за даними окупаційної влади, на ТОТ АР Крим функціонувало 260 кадетських і 16 козацьких класів, у яких навчалося 6265 дітей³⁰. На ТОТ Севастополя станом на 2023/2024 навчальний рік функціонувало мінімум 9 шкіл з кадетським вихованням, де навчалося щонайменше 1220 дітей³¹.

На інших ТОТ де-факто влада надає такі дані щодо функціонування кадетських класів:

ТОТ Херсонської області — 9 класів³²;
ТОТ Запорізької області — 13 класів³³;
ТОТ Луганської області — 86 класів³⁴;
ТОТ Донецької області — невідомо.

25 <https://tass.ru/obschestvo/21953463>, архів: <https://archive.ph/wip/2pMJr>

26 <https://runews24.ru/kherson/23/08/2024/v-shkolax-xersonshhiniy-sokratilos-chislo-zhelayushhix-izuchat-ukrainskij-yazyk>, архів: <https://archive.ph/wip/gpAKr>

27 <https://aif.ru/society/saldo-v-hersonskoy-oblasti-snizhaetsya-interes-k-izucheniyu-ukrainskogo-yazyka>, архів: <https://archive.ph/wip/1jX4e>

28 <https://analytics.kittysoloma.org/pdf/%D0%91%D1%96%D0%BB%D0%B0%20%D0%BA%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B0.pdf>

29 Детальніше про кадетський рух – у звіті ГО «ЦГП “Альменда”» «Фабрика війни: кадетство на ТОТ АР Крим та міста Севастополя»: <https://almenda.org/analitichnij-zvit-fabrika-vijni-kadetstvo-na-tot-ar-krim-ta-mista-sevastopolya/>

30 <https://monm.rk.gov.ru/structure/a98ae330-6d53-4d32-ad5c-df3bfe1d20c5>, архів: <https://archive.ph/4Lqm7>

31 Згідно з розрахунками ГО «ЦГП “Альменда”», детальніше — у звіті «Фабрика війни: кадетство на ТОТ АР Крим та міста Севастополя»: <https://almenda.org/analitichnij-zvit-fabrika-vijni-kadetstvo-na-tot-ar-krim-ta-mista-sevastopolya/>

32 <https://vuz.edu.ru/news/regiony/v-shkolah-hersonskoy-oblasti-otkryto-devyat-kadets/>, архів: <https://archive.ph/wip/jspNa>

33 <https://edu.gov.ru/press/9330/v-shkolah-voossoedinennyh-regionov-rabotayut-okolo-12-tys-profilnyh-klassov>, архів: <https://archive.ph/wip/Ly5Hy>; <https://edu.ru/news/regiony/v-zaporozhskoy-oblasti-v-profilnyh-klassah-obuchae/>, архів: <https://archive.ph/jspNa>

34 <https://edu.gov.ru/press/9330/v-shkolah-voossoedinennyh-regionov-rabotayut-okolo-12-tys-profilnyh-klassov>, архів: <https://archive.ph/wip/Ly5Hy>; <https://edu.ru/news/regiony/v-shkolah-lnr-otkryto-svyshe-520-profilnyh-klassov/>, архів: <https://archive.ph/wip/Vd0o3>

Хоча на час написання звіту не вдалося знайти статистичних даних щодо кількості кадетських класів на ТОТ Донеччини, російські ресурси повідомляли, що у 2023 році було відкрито перші два кадетські класи у Жданівці Донецької області³⁵. Окупаційна влада Маріуполя також повідомляла про відкриття в окупованому місті кадетських класів під патронатом російських силових структур, зокрема, МНС РФ³⁶. Станом на грудень 2024 року, класи з «козачим компонентом» були відкриті у Жданівці, Степанівці та Єнакієвому³⁷. Загалом до кінця 2024 року на ТОТ Донеччини планували відкрити ще 11 кадетських класів³⁸.

Російська окупаційна влада також відкриває навчальні заклади військового спрямування. В окупованому Маріуполі була відкрита філія Нахімовського військово-морського училища (головне училище розташоване в Санкт-Петербурзі), ще чотири філії відкриті у Владивостоці, Мурманську, Калінінграді та окупованому Севастополі. Загалом, заохочувати дітей до служби на російському флоті почнуть з 5 класу, і на 2024 планували прийняти 240 дітей³⁹ (а планується навчання для щонайменше 560 учнів)⁴⁰.

Також в окупованому Донецьку функціонує окрема «Школа № 4 — Кадетський корпус», де неповнолітніх учнів готують до військової чи іншої державної служби у РФ⁴¹.

35 <https://dzen.ru/a/Z1gPef-7MkTQaE0E>, архів: <https://archive.ph/wip/7uxEc>

36 https://vk.com/wall-227749635_13, архів: <https://archive.fo/wip/1h4Mp>

37 <https://dzen.ru/a/Z1gPef-7MkTQaE0E>, архів: <https://archive.ph/wip/7uxEc>

38 <https://dzen.ru/a/Z1gPef-7MkTQaE0E>, архів: <https://archive.ph/wip/7uxEc>

39 <https://nvmu.mil.ru/About/Istoriya/Istoriya-Nahimovskogo-voenno-morskogo-uc/item/25918>,

архів: <https://archive.ph/wip/Zy0Lz>

40 <https://pobedarf.ru/2024/09/02/mariupol-vospitaet-nahimovczev/?ysclid=m6w4c0lo4k448926343>,

архів: <https://archive.ph/wip/aTN5z>

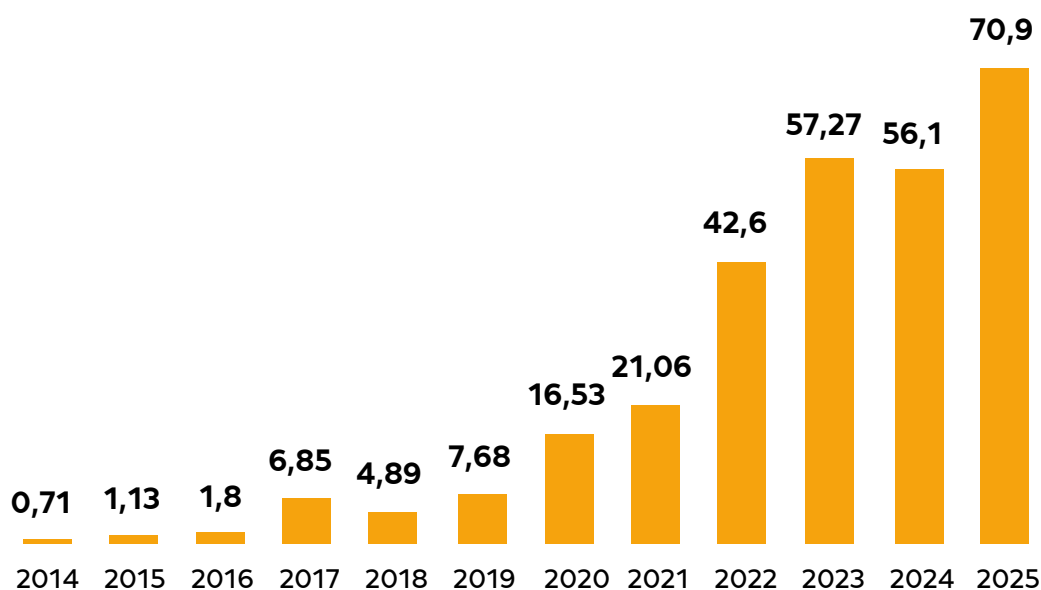
41 https://vk.com/rou_school4_city_of_donetsk?z=photo-132323859_457253953%2Fwall-132323859_4851,

архів: <https://archive.ph/wip/8slSm>

Молодіжна політика

Згідно з аналізом російської молодіжної політики на окупованих територіях, проведеним ГО «ЦГП “Альменда”», ця політика спрямована на викорінення української ідентичності і нав’язування російського мілітаризованого патріотизму. Саме тому витрати на молодіжну політику у Росії стрімко зростають з року в рік, а особливо — після повномасштабного вторгнення до України⁴².

Витрати на молодіжну політику в федеральному бюджеті РФ (в млрд. рублів)

Збільшення фінансування молодіжної політики може бути пов’язано з тим, що російська влада має намір підвищити частку патріотично налаштованої молоді з 40 до 70 відсотків до 2030 року через просування «традиційних моральних орієнтирів»⁴³, зокрема, через залучення молоді до патріотичних масових молодіжних об’єднань і рухів.

Молодіжні й дитячі рухи

Розвиток дитячих і молодіжних рухів в Росії — один із пріоритетних напрямів, на які виділяють чималі кошти, а новий рух «Двіженіє первих» називають «основою сильної Росії», яка має виховати дітей в дусі колективізму і спрямованості на досягнення спільних цілей⁴⁴. На окупованих територіях найбільш активними є такі рухи.

42 Детальніше — в аналітичному звіті «Молодіжна політика РФ як інструмент знищення ідентичності на ТОТ України»: <https://almenda.org/analitichnij-zvit-molodizhna-politika-rf-yak-instrument-znishchennya-identichnosti-na-tot-ukraini/>

43 <https://politika.sevastopol.su/news/v-rossii-hotjat-uvelichit-chislo-patrioticheskoy-molodjozhi/>, архів: <https://archive.ph/wip/LjJT>.

44 Детальніше — у звіті «Молодіжні рухи як інструмент індоктринації і мілітаризації на окупованих територіях»: <https://almenda.org/molodizhni-ruxi-yak-instrument-indoktrinacii-i-militarizacii-na-okupovanix-teritoriyax/>

Російський рух дітей та молоді «Двіженіє первих»

(рос. — «Российское движение детей и молодежи: движение первых»), який фактично є аналогом радянської піонерії і наймасовішим рухом у РФ і на ТОТ. Станом на 2024 рік наявні такі дані щодо кількості залучених дітей⁴⁵:

- **ТОТ АР Крим:** почало діяльність у січні 2023 року, залучено понад 13 000 дітей (станом на березень 2024 р.)⁴⁶.
- **ТОТ міста Севастополь:** почало діяльність у лютому 2023 року, залучено понад 11 400 дітей (станом на грудень 2024 р.)⁴⁷.
- **ТОТ Запорізької області:** перше відділення відкрито в січні 2023 року⁴⁸, за рік залучено 4215 дітей.⁴⁹ Станом на кінець 2024 року окупаційна влада повідомила про 16 тис. учасників руху (13 тис. дітей і 3 тис. наставників)⁵⁰.
- **ТОТ Херсонської області:** в грудні 2022 відкриття перших первинних відділень, залучено 2721 дітей (станом на листопад 2024 р.)⁵¹.
- **ТОТ Донецької області:** в грудні 2022 відкрито перше відділення⁵², залучено понад 18 500 дітей (станом на грудень 2024 р.)⁵³.
- **ТОТ Луганської області:** в грудні 2022 відкрито перше відділення,⁵⁴ залучено понад 60 000 дітей (станом на грудень 2024 р.)⁵⁵.

Загальноросійський дитячо-юнацький військово-патріотичний рух «Юнармія»

(рос. — Всероссийское детско-юношеское военно-патриотическое общественное движение «ЮНАРМИЯ») організовує та регулярно проводить мілітаристські заходи, ігри, зокрема, з вивезенням дітей на територію РФ.

45 Наведені дані, які вдалося ідентифікувати станом на момент написання звіту, а саме січень 2025 року.

46 <https://xn--90acagbhqca7c8c7f.xn--p1ai/news/655?ysclid=m4v84l2nwk358458779>, архів: <https://archive.ph/wip/VCTlw>

47 https://vk.com/wall-101503754_25881, архів: <https://archive.ph/wip/C7riU>

48 <https://www.xn--c1acpgembb1l.xn--p1ai/post/z41boj8801-v-zaporozhskoi-oblasti-otkrilos-pervoe-p>, архів: <https://archive.ph/QGARq>

49 <https://www.arhcity.ru/data/115/16022024PR.pdf?ysclid=m10bshbzqa799329617>, архів: <https://archive.ph/wip/9ifAO>

50 <https://t.me/vokostromina/4>, архів: <https://archive.fo/OtEx9>

51 <https://rutube.ru/video/afd49613e01a4badc615d606bb99e5d3/>, архів: <https://archive.ph/wip/Jowrr>

52 <https://pobedarf.ru/2022/12/30/pervaya-yachejka-novogo-molodezhnogo-dvizheniya-sozdana-v-dnr/>, архів: archive.ph/wip/te1Xc

53 <https://denis-pushilin.ru/news/denis-pushilin-obsudil-s-aktivistami-dvizheniya-pervyh-planu-po-realizatsii-regionalnyh-proektov/?ysclid=m70x87pdzc795372329>, архів: <https://archive.ph/wip/85ET2>

54 <https://lug-info.ru/news/rossijskoe-dvizhenie-detej-i-molodezhi-dvizhenie-pervyh-otkrylo-v-lnr-pervuyu-yachejku/>, архів: archive.ph/wip/yTxSE

55 <https://t.me/mypervielnr/10144>, архів: <https://archive.ph/wip/2FYTU>

Кількість залучених дітей (станом на 2024 рік)⁵⁶:

- **ТОТ АР Крим:** з 1500 (2017 рік)⁵⁷ збільшилась до близько 15 020 (станом на листопад 2024 р.)⁵⁸.
- **ТОТ міста Севастополь:** з 40 (2016 рік)⁵⁹ збільшилась до понад 17 000 (станом на січень 2025 р.)⁶⁰.
- **ТОТ Херсонської області:** з 200 (2023 рік)⁶¹ збільшилась до понад 600 (станом на лютий 2024 р.)⁶².
- **ТОТ Запорізької області:** близько 1000 членів, з яких 300 є активними учасниками (станом на січень 2025 р.)⁶³.
- **ТОТ Донецької області:** з 77 (2019 рік)⁶⁴ збільшилось до понад 5000 (станом на листопад 2024 р.)⁶⁵.
- **ТОТ Луганської області:** з 100 (2019 рік)⁶⁶ збільшилось до близько 6000 (станом на грудень 2024 р.)⁶⁷.

Програма «Орлята Росії» (рос. — «Орлята России»)

була створена в 2021 році, передбачає залучення наймолодших дітей (з першого класу) до заходів русифікаційного та мілітаристського характеру, і є першою сходинкою для подальшого переходу дитини до членства в «Двіженні первих» та Юнармії. Станом на 2024 рік на всіх ТОТ України були відкриті флагманські школи для реалізації проєкту, які допомагають освітянам «ефективно освоювати методику програми, спілкуватися та обмінюватися досвідом»⁶⁸.

Кількість залучених дітей (станом на 2024 рік)⁶⁹:

- **ТОТ АР Крим:** за 3 роки залучено понад 23 000 дітей (станом на листопад 2023 р.)⁷⁰.

56 Наведені дані, які вдалося ідентифікувати станом на момент написання звіту, а саме січень 2025 року.

57 <https://alushta24.org/blog/alushta/id-17549-yunarmiya-kruglyiy-stol-na-temu-razvitie-yunarmii-v-munitsipalnom-obrazovanii-gorodskoy-okrug-alusht.html>, архів: <https://archive.ph/RVn9u>

58 <https://gkmp.rk.gov.ru/structure/9bd500bf-caa3-4220-b187-2379acc5c373>, архів: <https://archive.ph/JxWaB>

59 <https://sevastopol-news.com/politics/2019/04/18/92073.html>, архів: <https://archive.ph/CjZAQ>

60 https://vk.com/wall-177557250_30123, архів: <https://archive.ph/wip/j3dVX>,

61 https://vk.com/wall-145460148_158561, архів: <https://archive.ph/OQYg0>

62 https://vk.com/wall-215245628_1367, архів: <https://archive.ph/uKvCL>

63 https://vk.com/wall-223755027_239, архів: <https://archive.ph/wip/mEFE0>

64 <https://dan-news.ru/defence/pervye-77-uchastnikov-dvizheniya-molodaya-gvardiya-yunarmiya-prisyagnuli-navernost-narodu-dnr-v-donecke?ysclid=m4v3rhxis977140271>, архів: <https://archive.ph/wip/cFmfu>

65 <https://www.mk-donbass.ru/social/2024/11/26/bolee-pyati-tysyach-zhiteley-dnr-voshli-v-sostav-yunarmii.html?ysclid=m4v4bb8qin863969007>, архів: <https://archive.ph/wip/wADNc>

66 <https://gorod-lugansk.com/2019/06/26/gorodskoy-shtab-yunarmii-v-2019-m-sformirovan-v-stolice.html>, архів: <https://archive.ph/VjWou>

67 <https://lug-info.ru/news/okolo-shesti-tys.-chelovek-sostojat-v-junarmii-v-lnr/>, архів: <https://archive.ph/wip/JS0w8>

68 https://orlyatarussia.ru/o-programme/flagman-school/index.php?sphrase_id=141532, архів: <https://archive.fo/wip/IF9T7>

69 Наведені дані, які вдалося ідентифікувати станом на момент написання звіту, а саме січень 2025 року.

70 <https://www.crimea.kp.ru/online/news/5560306/>, архів: <https://archive.fo/MJdUd>

- **ТОТ Севастополь:** з 2000 (2022 рік)⁷¹ зросла до 15 000 (станом на січень 2025 р.)⁷².

Російські офіційні ресурси вказують, що станом на січень 2025 року в програмі «Орлята Росії» беруть участь понад **50 тис.** дітей з ТОТ Запорізької, Херсонської, Донецької і Луганської областей, і близько **3 тис.** педагогів⁷³.

- **ТОТ Запорізької області:** з 500 (2023 рік)⁷⁴ кількість зросла до 7329 (станом на кінець 2024 року)⁷⁵.
- **ТОТ Херсонської області:** з 75 (2023)⁷⁶ зросла до 5722 (станом на лютий 2024 р.)⁷⁷.
- **ТОТ Донецької області:** понад 18 000 (станом на лютий 2024 р.)⁷⁸.
- **ТОТ Луганської області:** близько 20 000 (станом на травень 2024 р.)⁷⁹.

Табори і відпочинок

Інший масштабний інструмент знищення ідентичності — вивезення дітей до РФ нібито на екскурсії чи відпочинок, де насправді відбувається перевиховання українських дітей у російському патріотичному дусі. Одним із таких інструментів є робота «оздоровчих таборів». Лише за літню кампанію 2024 року, за інформацією окупаційної влади, понад 25 000 дітей із ТОТ Луганської області під приводом відпочинку вивозили до інших регіонів Росії⁸⁰. Понад 13 000 дітей з ТОТ Донецької області⁸¹, близько 3000 — з ТОТ Херсонської області⁸², понад 6000 — з ТОТ Запорізької області,⁸³ а також 174 000 дітей з ТОТ АР Крим отримали так званий відпочинок, зокрема, в таборах «праці й відпочинку», в яких майже 4000 школярів щоденно зранку і до 16 години виконували призначені керівництвом табору трудові роботи з озеленення території, «волонтерської» допомоги людям похилого віку тощо⁸⁴.

Поїздки українських дітей з ТОТ до РФ організують і в рамках інших програм, спрямованих на «профорієнтацію та формування російської ідентичності» — як-от «Університетські

71 <https://nts-tv.com/news/bolee-dvukh-soten-sevastopolskikh-shkolnikov-stali-46281/>, архів: <https://archive.ph/WIVBA>

72 https://vk.com/wall-177557250_30148, архів: <https://archive.ph/8FfdC>

73 <https://www.edu.ru/news/regiony/-v-vossoedinennyh-regionah-programma-orlyata-rossii/>, архів: <https://archive.ph/Zs8BI>, архів: <https://archive.ph/Zs8BI>

74 https://t.me/mypervie_zp/1442, архів: <https://archive.ph/qZnyg>

75 <https://t.me/obrzp/28170>, архів: <https://archive.ph/TTj0V>

76 <https://t.me/depobrherson/3199>, архів: <https://archive.ph/VZZhr>

77 <https://t.me/depobrherson/4504>, архів: <https://archive.fo/2o7Pb>

78 <https://dan-news.ru/obschestvo/k-proektu-orljata-rossii-v-dnr-prisoedinilis-svyshe-18-tys.-shkolnikov-mladshih/>, архів: archive.ph/wip/fQSVE

79 <https://www.lugansk.kp.ru/daily/27610.5/4936641/?ysclid=m4wj4b9pmy349519880>, архів: <https://archive.ph/wip/e59ig>

80 <https://dzen.ru/a/ZugdEmOpGQxyr46r?ysclid=m16dcfqwb924256637>, архів: archive.md/wip/ZJgNZ

81 <https://dnr-online.ru/v-dnr-podveli-promezhutochnye-itogi-otdyha-i-ozdorovleniya-detej-v-2024-godu/>, архів: archive.md/wip/xy3Xp

82 <https://khogov.ru/news/zhiteli-hersonskoj-oblasti-rf-otpravlyayutsya-na-otdyh-i-ozdorovlenie-v-luchshie-sanatorii-i-lagerya-rossii/>, архів: <https://archive.md/9uTP1>

83 <https://www.edu.ru/news/regiony/bolee-3-500-shkolnikov-iz-zaporozhskoy-oblasti-otd/>, архів: archive.md/wip/k4Tib

84 <https://crimea.mk.ru/social/2024/09/14/otdykhali-i-rabotali-kak-proveli-eto-letu-krymskie-deti.html?ysclid=m1b2aokji6716863557>, архів: archive.md/wip/TF2jb

зміни»⁸⁵ або «Культурна карта 4+85»⁸⁶, яка має інтегрувати дітей з ТОТ України до «єдиного російського суспільства». В рамках «Університетських змін» у 2022 році було вивезено 10 611 дітей, у 2023 році 10 700, а у 2024 році — понад 12 000⁸⁷. За «Культурною картою 4+85»⁸⁸ Росію відвідали понад 10 тис. дітей у 2023 році⁸⁹ і понад 20 тис. — у 2024 році⁹⁰.

85 Детально про програму — в аналітичному звіті «Програма “Університетські зміни” як інструмент знищення української ідентичності та індоктринації дітей та молоді з тимчасово окупованих територій»: <https://almenda.org/prohrama-universytetski-zminy/>

86 https://culture.gov.ru/press/news/kulturnaya_karta_4_85_startuet_vserossiyskaya_programma_kulturno_prosvetitel'skikh_marshrutov_dlya_sh/, архів: <https://archive.ph/sAaQw>

87 https://minobrnauki.gov.ru/press-center/news/molodezhnaya-politika/91838/?sphrase_id=8324831, архів: <https://archive.ph/wip/vfUn3>

88 https://culture.gov.ru/press/news/kulturnaya_karta_4_85_startuet_vserossiyskaya_programma_kulturno_prosvetitel'skikh_marshrutov_dlya_sh/, архів: <https://archive.ph/sAaQw>

89 https://culture.gov.ru/press/news/bolee_10_tysyach_detey_iz_novykh_regionov_stali_uchastnikami_programmy_kulturnaya_karta_4_85_v_2023_/, архів: <https://archive.ph/wip/la3wg>

90 <https://lug-info.ru/news/bolee-20-tys-detey-iz-donbassa-i-novorossii-pouchastvovali-v-proekte/>, архів: <https://archive.ph/wip/sDVRQ>

ОСНОВНА ЧАСТИНА

Ключові зміни у законодавстві РФ

Закон про освіту і патріотичне виховання як обов'язок учителів

У 2024 році у федеральне законодавство РФ внесли низку змін, що вказують на посилення мілітаризаційного й індоктринаційного аспектів у формальній і неформальній освіті. Наприклад, у 2024 році набула чинності поправка до російського федерального закону про освіту, яка зобов'язала вчителів вести навчання «на основі традиційних російських духовно-моральних цінностей» та «формувати в процесі здійснення педагогічної діяльності у здобувачів освіти почуття патріотизму, повагу до пам'яті захисників Вітчизни та подвигів Героїв Вітчизни... [...] дбайливе ставлення до культурної спадщини і традицій багатонаціонального народу Російської Федерації» (прим. — авторський переклад з російської)⁹¹.

Також з 1 вересня 2024 року набули чинності зміни до закону про освіту, які скасували обов'язкову згоду батьків на залучення дітей до трудової діяльності під час навчального процесу. Тепер учитель може залучати дітей до, наприклад, шиття одягу для російських військовослужбовців у зоні СВО чи навіть до збирання дронів без згоди батьків, у рамках «трудового виховного процесу»⁹². Також з 1 вересня 2024 року предмет «Технологія» перейменованій на «Труд (технологія)» з новою федеральною робочою програмою. Зміст модуля «Робототехніка» у 7, 8, 9 класах доповнено темами вивчення безпілотних авіаційних систем, їх конструювання, програмування й пілотування⁹³. Тобто новий предмет використовують як ще один інструмент мілітаризації дітей і непрямого залучення до підтримки війни проти України.

З 1 вересня 2024 року предмет «Основи безпеки життєдіяльності» (ОБЖ) був замінений на «Основи безпеки та захисту Батьківщини» (рос. — «Основы безопасности и защита Родины», скорочено «ОБЗР») для учнів 8–11 класів. Перехід проводиться у рамках наказу Міністерства освіти РФ № 1028, спрямованого на зміцнення військової підготовки у шкільній програмі, формування патріотизму, готовності майбутніх випускників до захисту Батьківщини (тобто Росії)⁹⁴. Голова оборонного комітету Держдуми РФ Андрій Картаполов зазначив, що зміни були обумовлені проведенням т. з. «СВО» (тобто повномасштабної війни проти України), і тому нова програма має «підготувати дітей та онуків до необхідності стати на захист своєї країни» (тобто Росії)⁹⁵.

Відповідно до оновлених вимог, учні зобов'язані:

- бути готовими «захищати свою Батьківщину» (тобто Росію);
- сформувати антикультуру екстремізму та тероризму (слід зазначити, що лояльність до України у російському дискурсі сприймається як прояв екстремізму — детальніше нову програму протидії екстремізму описано у блоці «Зміни у стратегічних документах»);

91 https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_140174/82d348bfa91f54b262e7b00b71659c9f5c69e2ad/, архів: <https://archive.ph/wip/4iSS5>

92 <https://www.kp.ru/edu/shkola/trudovoe-vospitanie/>, архів: <https://archive.ph/wip/KVwxT>

93 Методическое письмо по учебному предмету «Труд (технология)». Об изменении названия и содержания предмета «Труд (технология)»: <https://edsoo.ru/wp-content/uploads/2024/06/metodicheskoe-pismo-po-predmetu-trud-tehnologiya.pdf?ysclid=m69odo9p9u979092622>, архів: <https://archive.ph/wip/i25P6>

94 https://yaychitel.ru/osnovy-bezopasnosti-i-zachity_rodiny#popup:infoblock3, архів: <https://archive.ph/wip/zhZ9x>

95 <https://solncesvet.ru/blog/baza-znaniy/osnovy-bezopasnosti-i-zashhity-rodiny/>, архів: <https://archive.ph/wip/rGD0k>

- усвідомлювати місце Росії у світовому контексті та значення Збройних сил РФ для оборони країни, а також вивчати відповідні військові статuti;
- опанувати навички ходіння строєм, вивчити основи тактичної, вогневої, військової медпідготовки;
- відчувати патріотизм до своєї країни (тобто Росії)⁹⁶.

Ставка в оновленій програмі зроблена саме на мілітаризм, і для його викладання мають залучати ветеранів т. з. «СВО». Наприклад, оновлений предмет в одній зі шкіл окупованого Мелітополя викладає співробітник спецназу регіонального управління Росгвардії із позивним Сармат⁹⁷.

Навчання «Основам безпеки і захисту Вітчизни» у т. о. Бердянську.
Джерело фото: <https://t.me/bikbulatovfidail/1336>, архів: <https://archive.ph/T0Jra>

Примусова паспортизація

Протягом 2024 року було зафіксовано посилення тиску щодо нав'язування мешканцям окупованих Росією територій російського громадянства. Із початком широкомасштабного вторгнення Російська Федерація внесла зміни до свого законодавства про громадянство, які стосувалися паспортизації українських дітей, спростивши процедуру для неповнолітніх дітей до 14 років, за яких заяву про отримання російського громадянства можуть подати їхні законні представники⁹⁸. У квітні 2023 року Російська Федерація дозволила подавати таку заяву не тільки батькам, а й опікунам, піклувальникам, головам окупаційної адміністрації чи установ, в яких ці діти перебувають (як на ТОТ, так і на території РФ)⁹⁹. За допомогою паспортизації російська влада проводить «легітимізацію» окупації, представляє мешканців ТОТ як власних громадян¹⁰⁰.

96 <https://solncesvet.ru/blog/baza-znaniy/osnovy-bezopasnosti-i-zashhity-rodiny/>, архів: <https://archive.ph/wip/rGD0k>

97 <https://zonews.ru/news/povezlo-s-uchitelem.-osnovam-bezopasnosti-v-melitopolskoj-shkole-obuchit-boec/>, архів: <https://archive.ph/LLRD5>

98 <https://zmina.info/news/navyazuvannya-gromadyanstva-ye-odniyeyu-zi-skladovyh-rosijskoyi-strategiyi-z-asymilyacziyi-ukrayinskyh-ditej-ekspertka/>

99 <https://zmina.info/news/navyazuvannya-gromadyanstva-ye-odniyeyu-zi-skladovyh-rosijskoyi-strategiyi-z-asymilyacziyi-ukrayinskyh-ditej-ekspertka/>

100 <https://sprotyv.mod.gov.ua/vorog-prodovzhuje-prymusovu-pasportyzatsiyu-naselennya-tot-ukrayiny/>, архів: <https://archive.ph/wip/hqmnA>

З 1 січня 2025 року жителі ТОТ, які не мають російського паспорта, отримують статус іноземних громадян або осіб без громадянства, що мають стати на міграційний облік або ж отримати дозвіл від окупаційної влади на тимчасове проживання¹⁰¹. За даними українських джерел, росіяни створюють «реєстр іноземців», що перебувають у країні «незаконно», після внесення до якого українцям буде заборонено керувати автомобілем, користуватися банківськими послугами, реєструвати власність, укласти й розривати шлюби, а також оформляти дітей у дошкільні та навчальні заклади¹⁰².

До кінця 2024 року Росія планувала видати паспорти для всіх мешканців ТОТ віком від 14 років¹⁰³. У вересні 2024 року окупаційна влада відзвітувала про видані щонайменше 3,4 млн російських паспортів¹⁰⁴, а у січні 2025 року російські чиновники повідомили, що паспортизація населення ТОТ «успішно закінчена»¹⁰⁵. Такий шалений темп видавання російських паспортів може бути пов'язаний з тим, що Росії конче потрібно збільшити свій мобілізаційний резерв, використовуючи юних мешканців ТОТ. Улітку 2024 року Держдума РФ ухвалила законопроект, який дозволяє позбавляти набутого громадянства, якщо «нові» громадяни Росії не стали на військовий облік¹⁰⁶. Нова норма зобов'язує стати на облік у військкоматі за два тижні після отримання паспорта РФ¹⁰⁷. Уже восени російські джерела повідомляли, що МВС РФ робило запит до військкоматів щодо даних осіб, які набули російського громадянства, але не стали на військовий облік¹⁰⁸. Ці діти перебувають під ризиком не тільки примусового призову до лав збройних сил РФ, а й загалом видворення з ТОТ.

У 2024 році на всіх ТОТ (Запорізької^{109,110}, Херсонської^{111,112} областей, АР Крим¹¹³) відбулися публічні вручення російських паспортів українським дітям як частина святкувань «Дня Росії» і «Дня космонавтики», за участю високопосадовців окупаційної влади і представників молодіжних рухів, зокрема, «Двіження первих», які є співорганізаторами цих заходів. Через таку «урочистість» отримання громадянства держави-окупанта подається як позитивна подія. Ба більше, російська окупаційна влада проводить примусову паспортизацію українських дітей, позбавлених батьківського піклування, які залишаються в окупації¹¹⁴.

101 <https://sprotyv.mod.gov.ua/novyj-status-dlya-osib-bez-rosijskogo-pasporta-kreml-zaprovadyt-na-tot-ukrayiny/>, архів: <https://archive.ph/wip/QrDTb>

102 <https://detector.media/infospace/article/235763/2024-12-09-ukraintsi-v-okupatsii-berut-rosiyski-pasporty-z-riznykh-prychyn-yaki-pravookhorontsi-zyasovuvatymut-pislya-deokupatsii-igor-klymenko/>

103 <https://sprotyv.mod.gov.ua/nasylnytska-rusyfikatsiya-na-tot-nabyraye-krytychnyh-obertiv/>, архів: <https://archive.ph/wip/JAdGj>

104 https://t.me/IrinaVolk_MVD/2599, архів: <https://archive.ph/wip/SerGX>

105 <https://mvdmedia.ru/news/official/aleksandr-gorovoy-podvel-itogi-raboty-guvm-mvd-rossii-za-2024-god/>, архів: <https://archive.ph/wip/DmdVZ>

106 <https://www.interfax.ru/russia/975720>, архів: <https://archive.ph/wip/5MPZe>

107 <https://suspilne.media/861753-u-rosii-pocali-pozbavlati-nabutogo-gromadanstva-cerez-vidmovu-vouvati-proti-ukraini/>, архів: <https://archive.ph/wip/Zd8Ql>

108 <https://www.forbes.ru/society/521067-mvd-zaprosilo-v-voenkomatah-dannye-o-polucivsih-grazdanstvo-rossii-inostrancah>, архів: <https://archive.ph/wip/IYLxB>

109 https://vk.com/wall-216422329_6686, архів: <https://archive.ph/wip/J8exW>

110 https://vk.com/mypervie_zp?w=wall-218359825_650&z=photo-218359825_457240262%2Fwa ll-218359825_650, архів: <https://archive.ph/wip/t7vJ6>

111 https://t.me/molodezh_genichesk/1711, архів: <https://archive.ph/wip/593Xf>

112 https://t.me/tavria_kherson/27606, архів: <https://archive.ph/wip/VeH18>

113 https://vk.com/wall-153744445_32665, архів: <https://archive.ph/wip/IFJBM>

114 <https://t.me/MTSPVGAZO/5461>, архів: <https://archive.ph/1NOrq>

Вручення російських паспортів на окупованій Луганщині

Джерело фото: https://sun9-57.userapi.com/imp/gYJetlVf8ltdEA26-38AeVmOjFbY4lq8UDX80A/Ctdi_yQz6V8.jpg?size=1280x853&quality=95&sign=a4afd4a2e124e42d3a6fcc51766cde1a&type=album, архів: <https://archive.ph/wip/Hu3jc>

Згідно з даними БДІПЛ ОБСЄ, наявність російського громадянства на ТОТ обов'язкова: для отримання доступу до роботи, освіти та державної системи охорони здоров'я; для отримання пенсій, гуманітарної допомоги та соціальних виплат; а також для можливості вільного пересування, включно із виїздом з окупованих територій. Окрім порушення норм міжнародного гуманітарного права щодо окупації, застосування цих регламентів, обмежень і залякування стосовно громадян України, ймовірно, порушує заборону на дискримінацію за ознакою національності й може розцінюватися як примусова декларація лояльності окупаційній владі. Нав'язування російського громадянства може також призводити до примусового призову, що є прямим порушенням норм міжнародного гуманітарного права¹¹⁵.

На ТОТ активно відбувається призов українських громадян до лав збройних сил РФ. У рамках осіннього призову відбулася церемонія відправлення більше 30 новобранців із окупованого Севастополя для проходження служби у Збройних силах Росії до Московського військового округу¹¹⁶. З 1 жовтня 2024 року розпочався перший осінній призов мешканців окупованої частини Запорізької області, які проходять строкову службу у складі збройних сил Російської Федерації¹¹⁷. Зустрічі з військовими комісаріатами окупаційної влади відбуваються і за участю молоді з ТОТ, як, наприклад у рамках профорієнтаційного проєкту «Держ.Старт. Діалог» зі студентами коледжів будівельного, медичного та сфери обслуговування, учнями шкіл № 2, 3 та санаторної школи, а також курсантами «Юнармії» і центру «Воїн» окупованої Херсонщини. На зустрічі розповідали про переваги служби в російській армії і необхідність підготовки до строкової служби¹¹⁸.

115 https://www.osce.org/files/f/documents/a/e/573346_3.pdf, para. 81.

116 https://vk.com/wall-122681115_7569, архів: <https://archive.ph/wip/jPanF>

117 <https://t.me/bikbulatovfidail/1067>, архів: <https://archive.ph/OOnGy>

118 <https://t.me/minmolXO/2878>, архів: <https://archive.ph/msJe6>

Слід зазначити, що примусовий призов громадян України до лав російської армії є прямим порушенням ст. 51 IV Женевської конвенції¹¹⁹.

Молодіжна політика¹²⁰

У 2024 році до федерального закону «Про молодіжну політику» було додано статтю 7.2 «Патріотичне виховання молоді», яка наділяє органи влади різного рівня повноваженням розробляти заходи щодо виховання «громадянськості, патріотизму, спадкоємності традицій, поваги до вітчизняної історії, історичних, національних та інших традицій народів Російської Федерації, формування у молоді готовності виконувати конституційний борг із захисту Вітчизни». Також органи влади РФ мають сприяти діяльності центрів патріотичного виховання, військово-патріотичних та інших об'єднань, проводити моніторинг ефективності патріотичного виховання¹²¹. Крім того, до закону додали поняття «патріотичного виховання молоді»:

4.1) Патріотичне виховання молоді — систематична та цілеспрямована діяльність органів публічної влади та інших суб'єктів, які здійснюють діяльність у сфері молодіжної політики, спрямована на формування у молодих громадян любові та поваги до Батьківщини (прим. — Росії), вірності їй і почуття особистої відповідальності за долю Батьківщини перед нинішнім і майбутніми поколіннями, готовності виконувати громадянський обов'язок і конституційні зобов'язання щодо захисту Батьківщини, а також захисту історичної правди й збереження історичної пам'яті, формування та зміцнення у молодих громадян загальноросійської громадянської ідентичності (зокрема на основі регіональних особливостей і народних традицій відповідної території), поваги до вітчизняної історії та гордості за досягнення Батьківщини та її громадян, розвитку суспільно значущої творчої активності молоді (прим. — авторський переклад з російської)¹²².

Також у оновленій стратегії щодо молодіжної політики, яка була затверджена у 2024 році й стала наступницею «Основ державної молодіжної політики Російської Федерації на період до 2025 року», з'являється фокус на милітаризм зі згадкою «готовності до виконання громадянського обов'язку та конституційних обов'язків щодо захисту інтересів Батьківщини»¹²³. Головний інструмент реалізації стратегії — новий національний проєкт уряду РФ «Молодь і діти» (рос. — «Молодежь и дети»), розроблений у 2024 році¹²⁴, серед ключових напрямів якого є патріотичне виховання¹²⁵. Обсяг витрат на реалізацію нового нацпроєкту «Молодь і діти» складе 458,1 мільярдів рублів у 2025 році; у 2026 році збільшиться до 547 мільярдів рублів, а далі — до 550 мільярдів¹²⁶. На реалізацію національного проєкту «Молодь і діти» в окупованому Крим на 2025 рік виділено понад 2,7 мільярдів рублів¹²⁷.

119 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

120 Більш детально про молодіжну політику на ТОТ — в аналітичному звіті «Молодіжна політика РФ як інструмент знищення ідентичності на ТОТ України»: <https://almenda.org/analitichnij-zvit-molodizhna-politika-rf-yak-instrument-znishhennya-identichnosti-na-tot-ukraini/>

121 <https://www.vedomosti.ru/society/articles/2024/09/12/1061720-zakonoproekt-menyayuschii-zakon-o-molodezhnoi-politike>, архів: <https://archive.ph/6nay1>

122 <https://www.garant.ru/hotlaw/federal/1778171/>, архів: <https://archive.ph/wip/V7VhJ>

123 <http://static.government.ru/media/files/jBrmuJi7WMLGBOftXWhrMlzKFCglq07.pdf>, архів: <https://archive.ph/wip/LXaT6>

124 <https://lenta.ru/news/2024/08/29/strategiyu/?ysclid=m3fsc8rkw9714446441>, архів: <https://archive.ph/wip/4WFIO>

125 <https://kianews24.ru/news/v-krimu-videlili-27-milliarda-rublej-na/>, архів: <https://archive.ph/wip/JaMhq>

126 <https://www.pnp.ru/social/byudzhet-nacproekta-molodezh-i-deti-sostavit-458-milliardov-rublej-v-2025-godu.html>, архів: <https://archive.ph/OvM4B>

127 <https://kianews24.ru/news/v-krimu-videlili-27-milliarda-rublej-na/>, архів: <https://archive.ph/wip/JaMhq>

Молодіжна політика на ТОТ включає весь спектр заходів щодо знищення української ідентичності, включно з милітаризацією.

Джерело фото: <https://t.me/yunarmeetzso/2771>, архів: <https://archive.ph/LHjuP>

Зміни у стратегічних документах

11.09.2024 року Російська Федерація затвердила «Стратегію державної культурної політики до 2030 року», де зазначено, що її «найважливішим завданням є інтеграція нових суб'єктів Російської Федерації — Донецької Народної Республіки, Луганської Народної Республіки, Запорізької області та Херсонської області — в російський культурно-гуманітарний простір». Стратегія стосується й інших пріоритетів, таких як «збереження та популяризація традиційних російських духовно-моральних цінностей» і «збереження загальноросійської громадянської ідентичності»¹²⁸. Один із запланованих результатів стратегії — збільшення кількості дітей, які беруть участь у розважальних заходах «військово-історичної тематики»¹²⁹. Згідно з інформацією від моніторингової місії ООН, такі положення порушують зобов'язання окупаційної держави щодо поваги до звичок і звичаїв осіб, які перебувають під захистом, і можуть негативно вплинути на мешканців окупованої території, включно з дітьми, як індивідуально, так і в спільноті, в рамках вільного вибору своєї культурної ідентичності, а також на вільний вибір доступу й участі в культурному житті¹³⁰.

7.05.2024 був затверджений наказ Президента РФ № 309 «Про національні цілі розвитку РФ на період до 2030 року і на перспективу до 2036 року». Одним із пріоритетів є «виховання патріотичної та соціально відповідальної особистості», а частка молодих людей, що беруть участь у проєктах і програмах, спрямованих на патріотичне виховання, має скласти не менше ніж 75 відсотків до 2030 року¹³¹. У липні 2024 року було опубліковано розпорядження уряду РФ № 1734-р «Про затвердження Плану заходів щодо реалізації у 2024–2026 роках Основ державної політики щодо збереження та зміцнення традиційних російських духовно-моральних цінностей», створене на виконання наказу Президента РФ від 9.11.2022 р. № 809 «Про затвердження Основ державної політики щодо збереження й зміцнення традиційних російських духовно-моральних цінностей». Російські й окупаційні органи влади мають

128 <http://www.kremlin.ru/acts/bank/50360>, архів: <https://archive.ph/Uj6jY>

129 <http://static.government.ru/media/files/jlx0zkwFvU0sCnXIQTwPZ00RqTMMVL7v.pdf>, архів: <https://archive.ph/wjp/AohjT>

130 https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2025-01/2024-12-31%20OHCHR%2041st%20periodic%20report%20on%20Ukraine_UKR.pdf, архів: <https://archive.ph/KwRsb>

131 <http://www.kremlin.ru/acts/news/73986>, архів: <https://archive.ph/cuBxl>

проводити заходи патріотичного спрямування, наприклад, «з метою протидії спробам понизити значимість російської культури, дискредитувати “російський мір”, його традиції та ідеали». Також мають бути створені й реалізовані проекти, спрямовані на військово-патріотичне виховання молодого покоління¹³².

Підсилюється й використання перекинутої версії історії задля просування російських наративів у суспільстві. Наказ Президента РФ від 08.05.2024 р. № 314 «Про затвердження основ державної політики Російської Федерації в галузі історичної освіти» підтверджує, що історична освіта в РФ має формувати загальноросійську громадянську ідентичність і зміцнювати єдність «російського міра» на основі «традиційних російських духовно-моральних і культурно-історичних цінностей». Росія використовує історичну освіту як, по-перше, інструмент патріотичного виховання для «збереження пам'яті про захисників Вітчизни» і «недопущення применшення значення подвигу народу при захисті Вітчизни»¹³³. Аналізуючи сучасну меморіальну культуру в Росії, слід зазначити, що відсилками до «подвигу народу в захисті Вітчизни» російська влада намагається створити історичні паралелі між так званою «Великою вітчизняною війною» та «СВО» — себто повномасштабною війною проти України — і виставити Україну як нацистську державу, яка навіть самим фактом існування загрожує безпеці РФ. Саме такі наративи російська влада поширює серед дітей на ТОТ, зокрема, на пропагандистських заняттях «Розмови про важливе».

Нова стратегія протидії екстремізму

24.12.2024 року був підписаний наказ «Про затвердження Стратегії протидії екстремізму в РФ на 2025 рік». Україна прямо згадується в документі як джерело основних й глобальних екстремістських загроз, де нібито існує «широке поширення ідей неонацизму» і «підсилення радикальних націоналістичних збройних формувань», що «розповсюджуються на сусідні країни та регіони». Одним із ключових завдань протидії екстремізму в документі названа «ліквідація джерела загроз екстремістського характеру, які походять з території України, та запобігання проникненню на російську територію представників іноземних і міжнародних екстремістських і неонацистських спільнот»¹³⁴. Росія використовує ширму «боротьби з екстремізмом» як ще один інструмент впливу на дітей і підлітків на ТОТ. Заступник голови уряду Запорізької області із соціального розвитку Олексій Лисов заявив, що в регіоні вживають усіх заходів для викорінення «проукраїнського» екстремізму серед школярів¹³⁵. На платформі російського товариства «Знання»¹³⁶ запустили безкоштовний навчальний онлайн-курс на тему «Профілактика ідеології неонацизму серед дітей та молоді», де серед іншого пропонують «заново формувати ідентичність» дітей з України і навіть повертати «традиційну російську ідентичність»¹³⁷.

132 Распоряжение Правительства РФ от 01.07.2024 № 1734-р «Об утверждении Плана мероприятий по реализации в 2024 - 2026 годах Основ государственной политики по сохранению и укреплению традиционных российских духовно-нравственных ценностей»: <https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/409217040/>, архів: <https://archive.ph/wip/hbafq>

133 <http://www.kremlin.ru/acts/bank/50534>, архів: <https://archive.ph/wip/rBMmm>

134 https://crimeahrg.org/uk/strategiya-rf-po-borotbi-z-ekstremizmom-na-2025-rik-cze-novi-zagrozi-dlya-gromadyan-ukraini-v-okupaczii/?fbclid=IwY2xjawH-LDRleHRuA2FlbQlXMAABHZ-toUC8XHx8bI9fcZAh-3LXa_bcpzzoOLCESTGFO7EbSQ5HPBciJFMEgg_aem_IA52odiv8C5vtPyyXySlCg, архів: <https://archive.ph/wip/Xu4PS>

135 <https://www.mk-zap.ru/social/2024/08/07/v-zaporozhskoy-oblasti-uspeshno-iskorenyayut-proukrainskiy-ekstremizm-sredi-shkolnikov.html?ysclid=m6q4m1w8ex847233909>, архів: <https://archive.ph/wip/2Lt4d>

136 Автори методичних матеріалів курсу — Національний центр інформаційної протидії тероризму й екстремізму в освітньому середовищі та мережі Інтернет (рос. — Национальный центр информационного противодействия терроризму и экстремизму в образовательной среде и сети Интернет).

137 <https://verstka.media/znanie-ukrainskaya-propaganda-news>, архів: <https://archive.ph/0is53>; <https://akademiya.znanierussia.ru/course/profilaktika-ideologii-neonacizma-sredi-detej-i-molodezhi/?ysclid=m43yr90etz554769849>, архів: <https://archive.ph/iUV40>

Основні тенденції щодо заходів, спрямованих на знищення ідентичності

Русифікація

Російська окупаційна влада проводить активну політику русифікації як першого етапу реалізації «кримського сценарію» знищення ідентичності українських дітей і молоді. Один із напрямів політики на окупованих територіях — «збереження й підтримка російської мови як державної мови Російської Федерації та мов народів Російської Федерації»¹³⁸. Саме російська мова має сприяти «формуванню загальноросійської громадянської ідентичності, єдності російської нації й забезпечує загальний комунікативний простір багатонаціонального союзу рівноправних народів Російської Федерації, об'єднаних історичним досвідом державної єдності та використання російської мови на всій території Російської держави»¹³⁹. У періоді 2024 року помітно, що Росія активно використовує російську мову для знищення ідентичності, одночасно викоринюючи українську мову з обігу на ТОТ¹⁴⁰.

Популяризація російської мови

На території окупованого Криму активно популяризують заходи, спрямовані на забезпечення домінування російської мови у суспільному просторі. У Сімферополі презентували збірку «Молодь, говори російською!», видану «Державним комітетом молодіжної політики Республіки Крим», куди увійшли слова з молодіжного сленгу, які зібрали школярі та студенти¹⁴¹. Відбуваються також помпезні заходи до дня народження російського поета Пушкіна (який святкується як день російської мови 6 червня): наприклад, Міжнародний фестиваль «Велике російське слово»¹⁴². День російської мови також святкували на інших т. о. територіях України. Окремо святкують дні народження російських письменників, наприклад, Михайла Лермонтова¹⁴³ й Івана Буніна¹⁴⁴. Слід зазначити, що російська література теж є впливовим інструментом російської пропаганди і ще одним маркером російського імперіалізму¹⁴⁵.

Перенавчання вчителів на викладання російської мови

Росія активно сприяє перекваліфікації вчителів на викладання за російськими стандартами. Викладачі підконтрольного Росії Севастопольського державного університету взяли участь у форумі з питань зміцнення національної та міжконфесійної злагоди, який відбувся в окупованій Запорізькій області. Центральною темою їхніх виступів стала сучасна російська мова та її «роль в об'єднанні молоді». Під час форуму відбувся майстерклас, присвячений сучасному

138 <https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/409100008/>, архів: <https://archive.ph/wip/abgeV>

139 <https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/409100008/>, архів: <https://archive.ph/wip/abgeV>

140 <https://almenda.org/analitychnyy-zvit-universalnyy-soldat-2022-2023/>

141 <https://crimea.ria.ru/20230607/govorit-po-russki-v-krymu-molodezh-zamenila-sleng-klassikoy-1129242858.html?ysclid=m3ir9r5qkx484669239>, архів: <https://archive.ph/wip/xqp4N>

142 https://vk.com/wall-199568704_457, архів: <https://archive.ph/wip/6Yz9L>

143 <https://t.me/depobrherson/9742>, архів: <https://archive.ph/wip/XX3aX>

144 <https://t.me/depobrherson/9774>, архів: <https://archive.ph/wip/Uxk4w>

145 <https://localhistory.org.ua/videos/bez-bromu/koli-literatura-stala-propagandoiu-rostislav-semkiw/>, архів: <https://archive.ph/ciw1L>

стану російської мови та її ролі у світі, який відвідали понад 100 школярів із окупованих Мелітополя та Запорізької області¹⁴⁶. Щонайменше 108 викладачів із окупованої Запорізької області пройшли курси професійної перепідготовки за програмою «Інноваційні технології навчання російської мови та літератури в школі». Основною метою цього курсу було навчання вчителів для підготовки школярів до російського державного іспиту з літератури та російської мови¹⁴⁷. Росія також завозить вчителів із російських регіонів. Наприклад, Борис Рамазанов із Дагестану від початку повномасштабного вторгнення працює вчителем початкових класів у школі № 43 окупованого селища Веселе Запорізької області, викладає російську мову, історію та суспільствознавство у старших класах¹⁴⁸.

Джерело фото: https://sun9-56.userapi.com/imp/ueiilSs3DqeA-XlqrwDsl-sxZ-P59Vo0CGf7ppQ/rGXenW_0MY.jpg?size=1201x774&quality=95&sign=84c65119631cf75a721d02e492158ebe&type=album, архів: <https://archive.ph/wip/Oafa9>

Русифікація — у пріоритеті на ТОТ

05.11.2024 року відбулося засідання Ради з реалізації держполітики у сфері підтримки російської мови та мов народів Росії (рос. — заседание Совета по реализации госполитики в сфере поддержки русского языка и языков народов России), в якому в режимі відеоконференції взяв участь президент РФ Путін.

Майже все засідання було присвячене саме російській мові/культурі. Чимало уваги приділили саме окупованим територіям і викладанню російської мови та літератури на «Донбасі та в Новоросії». Путін запропонував створити центри популяризації російської мови на ТОТ України і закликав у пріоритетному порядку оснащувати всім необхідним кабінети «російської словесності» у так званих «нових регіонах». Педагогиня з ТОТ Луганської області Людмила Гонтарева запропонувала створити центри російської мови на «звільнених територіях» і збільшити кількість годин для вивчення російської мови у старших класах на цих територіях — для успішного складання російських іспитів¹⁴⁹. На виконання цього доручення Путіна на окупованій частині Запорізької області було створене «Російське культурне товариство», діяльність якого спрямована на реалізацію культурних і освітніх проєктів, зокрема, просування російської мови¹⁵⁰.

146 https://www.sevsu.ru/novosti/item/prepodavateli_sevgu_rasskazali_melitopolskim_shkolnikam_o_sovremennom_russkom_yazyke/?ysclid=m3ynzh15p7342971420, архів: <https://archive.ph/wip/rDTnj>

147 <https://t.me/obrzp/27252>, архів: <https://archive.ph/4bXEW>

148 https://vk.com/wall-222804071_5193, архів: <https://archive.ph/wip/KRVjt>

149 <http://www.kremlin.ru/events/president/news/75495>, архів: <https://archive.ph/FN8o4>

150 <https://tass.ru/obschestvo/22361037>, архів: <https://archive.ph/wip/rWCrF>

Індоктринація

Індоктринація стала другим елементом «кримського сценарію» і визначається як «комплекс дій, спрямованих на нав'язування вигідних РФ наративів, які мають сприйматися як абсолютна істина і не піддаватися жодним сумнівам чи критиці». Мета індоктринації — формувати в українській молоді на ТОТ готовність до абсолютної підтримки влади РФ, ліквідувати критичне мислення за оцінювання дій російської влади і нав'язати абсолютну віру в проголошені владою наративи з готовністю діяти всіма можливими способами в інтересах російської держави¹⁵¹.

Заходи до російських свят

Росія активно маркує простір на ТОТ своїми символами, що особливо помітно під час святкування російських пам'ятних дат і урочистостей. Наприклад, на всіх ТОТ у 2024 році відбулися масові заходи й акції із залученням до дня так званого «возз'єднання Криму з Росією (21 березня)». У рамках флешмобу «Крим — Росія. Назавжди» (рос. — «Крым — Россия. Навсегда») діти на тлі російського триколора і з російською символікою розказували про важливість та підтримку так званого возз'єднання Криму з Росією¹⁵²; під час флешмобу «10 років разом із Росією» діти танцювали з російськими прапорами¹⁵³. Активісти молодіжного руху «ЮгМолодой» на ТОТ Запорізької області провели вікторину «Крим — це Росія» на честь так званого Дня возз'єднання Криму та Севастополя з Росією, в ході якої учасники змагалися у знаннях про історію подій так званої «кримської весни»¹⁵⁴. Через святкування з лозунгами про «повернення додому», «в рідну гавань» тощо у свідомості дітей фактично відбувається підміна понять, їм нав'язується позитивне ставлення до країни-окупанта.

Джерело фото: <https://t.me/YugMolodoj/14135>, архів: <https://archive.ph/uFsO1>

151 <https://almenda.org/rosijska-sistema-znishhennya-identichnosti-ukrainskix-ditej-na-tot-sxema/>

152 https://vk.com/wall-214910068_195350, архів: <https://archive.ph/wip/hIR9u>

153 <https://tavria.tv/news/society/fleshmob-v-chest-10-letiya-krymskoj-vesny-proshel-v-azovskoj-shkole/>, архів: <https://archive.ph/wip/6Gfy4>

154 <https://t.me/YugMolodoj/14135>, архів: <https://archive.ph/wip/uFsO1>

У 2024 році відбулася Всеросійська дитяча культурно-просвітницька акція «Я —росіянин», присвячена Дню народної єдності (4 листопада)¹⁵⁵. Таку акцію, спрямовану на формування «почуття гордості за свою країну та поваги до її історії», провели зокрема у ЗОШ № 4 Мелітополя¹⁵⁶.

Новий дитячий рух для дошкільнят в окупованому Криму

Окупаційна влада, крім наявних інструментів індоктринації, створює й упроваджує нові. У 2024 році на ТОТ Севастополя створили новий патріотичний рух «Юні севастопольці» (рос. — «Юные севастопольцы») для вихованців старшого дошкільного віку дитячих садків міста¹⁵⁷. За твердженням представників окупаційної влади, створення цього руху спрямовано на «формування у дітей морально-патріотичних якостей, виховання почуття патріотизму (прим. — до Росії), дбайливого ставлення до героїчного минулого рідного міста та країни». Згідно із задумом організаторів, новий рух стане інструментом залучення дошкільнят до заходів патріотичного спрямування, взаємодії з дитячими громадськими організаціями, а також першим щаблем у багаторівневій системі так званого патріотичного виховання, спрямованої, де-факто, на милітаризацію й індоктринацію українських дітей, які перебувають на ТОТ. Активну участь у посвятах дітей в ряди руху, а також у подальшій роботі бере милітаристська організація «Юнармія», яка, ймовірно, стане наступним етапом «патріотичного виховання» дітей під час навчання у школі¹⁵⁸. У березні 2024 року дошкільнят масово приймали до лав руху: його учасниками стали 4000 дітей¹⁵⁹.

Нав'язування російських символів

Під час урочистостей активно використовується символіка країни-окупанта. У Севастополі відбувся фінал міського конкурсу на найкращий танцювальний флешмоб серед дошкільних освітніх закладів міста, під час якого діти були одягнені в російські національні костюми та вбрання з російською символікою¹⁶⁰.

Джерело фото: <https://sun9-56.userapi.com/imp/p9b9aXapkfKRDkYD7M0hVfU-D5wc13C4F9IhdQ/xcvU08qQLvM.jpg?size=1280x853&quality=95&sign=28c46c4ddcf239068a32bee56700a0f&type=album>, архів: <https://archive.ph/wip/FBJ1D>

155 <https://t.me/depobrherson/9628>, архів: <https://archive.ph/wip/tEgXg>

156 <https://t.me/obrzp/27066>, архів: <https://archive.ph/jVWHJ>

157 <https://edu.sev.gov.ru/dokuments/prikazy-departamenta/?doc=209384>, архів: <https://archive.ph/wip/6HCb9>

158 <https://www.rusprofile.ru/id/7531094>, архів: <https://archive.ph/wip/OuDxW>

159 <https://crimea-news.com/society/2024/03/15/1324489.html>, архів: <https://archive.ph/HJwJq>

160 https://vk.com/wall-177557250_26278, архів: <https://archive.ph/wip/rgxdC>

У всіх дошкільних закладах т. зв. Алешкінського муніципального округу пройшли заходи, присвячені Дню Росії. На фото діти тримають прапори Росії й іншу російську символіку¹⁶¹.

Джерело фото: <https://sun9-6.userapi.com/imp/ KOvzqgQe-QMMA0AKjk-y0FmAlzlhyscERAsvg/-Q-Yb9Q7vI.jpg?size=1280x960&quality=95&sign=4f1ac6ec012c66376b9ff55b848b5b7b&type=album>, архів: <https://archive.ph/wip/TLNjm>

Джерело фото: <https://sun9-68.userapi.com/imp/jToLDXWDbD3qagqtTvq3gyn9TLJr2IAQVUmJww/pWkM700Fb8U.jpg?size=1280x853&quality=95&sign=a89d831ba3c65e2b206c96e1022c0c9d&type=album>, архів: <https://archive.ph/wip/Gdcal>

Активісти руху «ЮгМолодой» у Мелітополі провели акцію під назвою «Росія в серці кожного», в рамках якої малювали на обличчях дітей прапор Російської Федерації «як символ любові до Батьківщини»¹⁶².

Мета проведення таких заходів — нав'язування почуттів приналежності дітей до Росії.

161 https://vk.com/wall-215245628_1869, архів: <https://archive.ph/wip/vfOMY>

162 https://vk.com/wall-216422329_6691, архів: <https://archive.ph/wip/dWcZ4>

«Розмови про важливе»

Загальна шкільна програма доповнюється проведенням щотижневих лінійок з виконанням гімну та винесенням прапора Російської Федерації кожного понеділка. Ці заходи продовжуються позакласними заняттями під назвою «Розмови про важливе» (рос. — «Разговоры о важном»), відвідування яких також є обов'язковим. Більшість тем «Розмов про важливе» пропагандистського характеру: «День возз'єднання Донецької та Луганської Народних Республік, Запорізької й Херсонської областей із Російською Федерацією», «Легенди про Росію», «Дорогами Росії», «Герої нашого часу», «Союзники Росії» тощо¹⁶³. Перші «Розмови про важливе» в 2024–2025 навчальному році провів особисто Путін, який погодив проведення таких уроків і для найменших дітей — невдовзі вони будуть запроваджені в усіх дитячих садочках¹⁶⁴. У січні 2025 року влада російського міста Вологди першою запровадила в дитячих садках щотижневі «Розмови про важливе»: дітям давали іграшкову зброю, перевдягали їх у військову форму та вмикали пісню «Священна війна»¹⁶⁵. Незабаром такі заходи мають проводити і на ТОТ України.

Мілітаризація

Мілітаризація є третім елементом «кримського сценарію», вона визначається як комплекс дій, спрямований на формування внутрішньої і практичної готовності до несення військової служби в російських збройних силах і участі в бойових діях на боці Росії, трактування служби в збройних силах РФ як власного громадянського обов'язку і набуття необхідних практичних навичок для виконання цього «обов'язку»¹⁶⁶.

Навчання керування БПЛА

У 2024 році РФ стала залучати дітей до навчань з розробки безпілотних літальних апаратів (далі — БПЛА) й керування ними. БПЛА широко використовують у військових цілях, зокрема, і у війні проти України. 13 січня 2024 року у так званому «Південнобережному зональному центрі військово-патріотичного та військово-спортивного виховання РВ ДОСААФ Росії Республіки Крим» на ТОТ міста Ялта вже проходило навчання дітей техніки безпеки при повожденні з безпілотними літальними апаратами. Також були проведені практичні заняття на симуляторі повітряного польоту дрона. У тирі й у класі вогневої підготовки юнаки відпрацювали прийоми стрільби з трьох положень, розбирання-складання автомата Калашникова¹⁶⁷. Навчають пілотувати дрони і дітей з інвалідністю — наприклад, на окупованій Херсонщині в інтернаті для дітей з психоневрологічними захворюваннями у місті Олешки відкрили секцію з управління FPV-дронами¹⁶⁸.

Свята і заходи

Росія активно використовує пам'ятні дати зі своєї воєнної історії як ще один інструмент формування лояльності до російської армії. Наприклад, у 2024 році тривали акції до так званого

163 <https://xn--80aafadvc9bifbaeqq0p.xn--p1ai/?year=2024>, архів: <https://archive.ph/wip/ba5o8>

164 <https://crimea.ria.ru/20241025/razgovory-o-vazhnom-v-detskom-sadu--v-krymu-prokommentirovali-ideyu-1141352599.html>, архів: <https://archive.ph/odZhX>

165 <https://www.severreal.org/a/vylepit-soldat-velikogo-vozhdya-razgovory-o-vazhnom-v-detskih-sadah-vologdy/33289379.html>, архів: <https://archive.ph/wip/zs1Jr>

166 <https://almenda.org/rosijska-sistema-znishhennya-identichnosti-ukrainskix-ditej-na-tot-sxema/>

167 https://vk.com/wall-196982714_964, архів: <https://archive.ph/wip/6dkXQ>

168 <https://hersonka.ru/news/201154>, архів: <https://archive.ph/bv1iZ>

«Дня перемоги» (9 травня). Було зафіксовано проведення на ТОТ таких акцій/конкурсів: «Героївська стрічка», «Вікна перемоги», «Лист солдату», «Талісман добра», «Листи з фронту», «Безсмертний полк», «Нащадки перемоги», «Диктант перемоги», «Вахта пам'яті», «Весна Перемоги», «Сади Перемоги», «Літопис сердець», «Я пам'ятаю! Я пишаюсь!». До участі в них були залучені діти від дошкільного віку до молоді. Всі ці заходи спрямовані не на вшанування пам'яті загиблих під час Другої Світової війни, а насправді мають на меті створення хибних паралелей між «подвигом» радянського народу у боротьбі з нацизмом у ХХ сторіччі і «подвигом» нинішніх «героїв СВО», які ведуть загарбницьку війну проти України¹⁶⁹.

Меморіалізація як інструмент мілітаризації

У 2023 році «Альменда» провела детальне дослідження «Меморіальні дошки як доказ злочинів РФ в Криму» для встановлення зв'язку між політикою мілітаризації, впровадженою Росією в закладах освіти окупованого Криму, і впливом на свідомість дітей, які навчалися і навчаються в умовах окупації¹⁷⁰. Тема цього аналізу залишається актуальною, оскільки встановлення меморіальних знаків «на честь учасників СВО» триває і в 2024 році, постійно підтримуючи мілітаристську риторику та посилюючи ідеологічний вплив на дітей, готуючи їх «померти за Росію». У моніторингу ГО «ЦГП “Альменда”» за 2024 рік було встановлено, що меморіальні дошки у т. о. Криму встановлювали особам, які на момент окупації Криму мали до 23 років (включно), а деякі з них у 2014 році перебували у віковому діапазоні від 10 до 18 років. Вони цілковито відчували на собі політику знищення української ідентичності, мілітаризації й зросійщення, які активно впроваджувала Російська Федерація та окупаційний уряд Криму протягом останніх 10 років. Саме тому діти — і ті, які під впливом російської пропаганди, всупереч правилам і законам окупації були призвані до російської армії за досягнення повноліття, і ті, які тепер наражаються на цей ризик, — є жертвами протиправних практик РФ на окупованому півострові¹⁷¹.

Центр «Воїн»

У 2024 році особливо активним був центр військово-спортивної підготовки молоді «Воїн», створений наприкінці 2022 року, щоб виховати нове покоління «патріотів і захисників» Росії. Одним із пріоритетних завдань організації є підготовка молоді до військової служби в Збройних формуваннях РФ. Філії організації були відкриті і на ТОТ, зокрема, Херсонської області (Генічеськ), Запорізької області (Бердянськ), Луганської області (Луганськ), Донецької області (Донецьк і Маріуполь)¹⁷². На базі Генічеського будівельного коледжу відбулися перші військово-польові збори й навчання з основ медичної тактичної підготовки та військової підготовки від Центру «Воїн» для щонайменше 70 студентів. Повідомляється, що центр «Воїн» готує молодь віком 14–18 років до служби в армії (додаткове навчання доступне з розширеною програмою для громадян 19–35 років)¹⁷³.

Табори і військові збори

Одним із головних напрямів російської політики щодо українських дітей з окупованих територій стало вивезення їх до таборів на територію РФ або третіх країн для «перевиховання»

169 Моніторинговий звіт «Універсальний солдат» (квітень-червень 2024): <https://almenda.org/universalnij-soldat-kviten-cherven-2024/>

170 «Меморіальні дошки як доказ злочинів РФ в Криму»: <https://surl.gd/dptxeo>

171 Більше – у матеріалі ГО «ЦГП “Альменда”» «Меморіали для учасників “СВО” у навчальних закладах Криму або як Росія продовжує впливати на свідомість дітей в окупації»: <https://almenda.org/memoriali-dlya-uchasnikov-svo-u-navchalnih-zakladax-krimu/>

172 <https://almenda.org/voini-dlya-rosijskogo-rezhimu-yak-rosiya-militarizuye-ukrainskix-ditej-z-tot/>

173 https://dzen.ru/a/Zksnl_3bwX6gtiVt, архів: <https://archive.ph/wip/YKI2o>

під виглядом «оздоровлення й відпочинку». У деяких випадках це супроводжується депортацією й усиновленням неповнолітніх росіянами.

Крім того, діти з ТОТ Херсонської області (а також з ТОТ Донецької, Луганської, Запорізької областей) під приводом «літнього відпочинку» були вивезені на територію Росії в місто Волгоград на 21-денну зміну «Час героїв» (рос. — «Время героев») від центру «Воїн»¹⁷⁴. Під час такого навчання умови геть не нагадують літній відпочинок, під виглядом якого агітують до участі: діти живуть у польових наметах, зобов'язані ходити у військовій формі, чітко дотримуватись розпорядку дня (з 07.00 до 23.00), що включає підняття прапора РФ та виконання гімну Росії¹⁷⁵. У таборі «Польовий», що входить до складу центру «Артек», дітей також навчали збирати/розбирати автомати й стріляти в рамках програми «Орден мужності», спрямованої на військово-патріотичну підготовку молоді¹⁷⁶.

Залучення «героїв СВО»

У 2024 році відбувається активізація залучення так званих «героїв СВО» до патріотичного виховання дітей і молоді. Так звані «уроки мужності» для дітей проводять російські військово-вслужбовці, які беруть участь у війні проти України, вони діляться досвідом, розповідають про важливість любові до Росії і її «захисту»¹⁷⁷. «Герої СВО» також активно закликають до вступу до вищих військово-навчальних закладів Міністерства оборони Російської Федерації, військових інститутів Федеральної служби військ національної гвардії Росії, Академії Цивільного захисту МНС Росії¹⁷⁸. Наприклад, профорієнтацію для учнів випускних класів школи № 24 окупованого міста Мелітополь проводили співробітники Росгвардії, пропонуючи українським школярам можливість розглянути військову кар'єру в російській армії як один із варіантів свого майбутнього, зокрема й через вступ у військові ЗВО¹⁷⁹.

Джерело фото: <https://t.me/DanilchenkoGV/2653>, архів: <https://archive.ph/giKPU>

174 <https://dnr.crvsp.ru/news/programmy-tsentra-vojn-v-2024-godu-ohvatjat-okolo-30-tysjach-chelovek>, архів: <https://archive.ph/wip/RERWH>

175 https://vk.com/wall-217630752_2921, архів: <https://archive.ph/wip/O67vf>

176 Детальніше про ці та інші заходи російської пропаганди, а також географію вивезення українських дітей з ТОТ під приводом відпочинку в таборах — в аналітичному звіті «Табори російської пропаганди: куди і навіщо Росія вивозить дітей з тимчасово окупованих територій»: <https://almenda.org/analitichnij-zvit-tabori-rosijskoj-propagandi-kudi-i-navishho-rosiya-vivozit-ditej-z-okupovanix-teritorij/>

177 <https://t.me/DanilchenkoGV/2653>, архів: <https://archive.ph/wip/giKPU>

178 https://vk.com/wall-214910068_218365, архів: <https://archive.ph/wip/WA1Mw>

179 <https://t.me/obrzp/26310>, архів: <https://archive.ph/wip/qGwLU>

Реакція світової спільноти

Рішення судових і квазісудових органів

У січні 2024 року Міжнародний суд ООН визнав, що спосіб, у який Російська Федерація впровадила свою програму шкільної освіти українською мовою в Криму після 2014 року, порушує взяті нею на себе зобов'язання згідно зі Статтями 2(1)(а) та 5(v) Міжнародної Конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації¹⁸⁰.

Комітет ООН з прав людини підтвердив, що примусове надання російського громадянства є порушенням статті 26 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (МПГПП) щодо заборони дискримінації¹⁸¹. Представник заявників повідомив: важливим моментом є те, що Комітет ООН з прав людини встановив: російське громадянство було нав'язане кримчанам російською окупаційною владою, і це також становить порушення прав людини в аспекті особистої ідентичності¹⁸².

25 червня 2024 року Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) виніс рішення у справі «Україна проти Росії» (щодо Криму). Передусім ЄСПЛ підтвердив, що фактична неможливість відмови від російського громадянства для кримчан є порушенням права на приватне життя (ст. 8 Європейської конвенції з прав людини). По-друге, ЄСПЛ погодився з Міжнародним судом ООН стосовно того, що адміністративна практика щодо недоступності освіти українською мовою в окупованому Криму є порушенням права на освіту¹⁸³.

Тема знищення ідентичності в доповідях ООН

У доповіді від 24 лютого 2022 року — 31 грудня 2023 року (опублікована 20 березня 2024 року) Моніторингової місії ООН в Україні була детально висвітлена тема знищення української ідентичності на ТОТ. Загалом за 2024 рік місія виокремила такі тенденції:

- з вересня 2022 року російська окупаційна влада замінила українську навчальну програму російською в багатьох школах, всупереч зобов'язанню окупаційної держави не втручатися в діяльність установ, наявних на окупованій території;
- місія підтвердила, що збройні сили Російської Федерації погрожували батькам, що їхніх дітей заберуть органи опіки, якщо вони не підуть до місцевих шкіл, які були переведені на російські стандарти освіти;
- окупаційна влада може вдаватися до репресій проти вчителів, які відмовляються працювати за нав'язаними освітніми системами¹⁸⁴;
- окупаційна влада одночасно перешкоджає в отриманні української освіти дистанційно;

180 <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/166/166-20240131-jud-01-00-en.pdf>

181 Стаття 26: «Всі люди є рівними перед законом і мають право без будь-якої дискримінації на рівний захист закону. В цьому відношенні всякого роду дискримінація повинна бути заборонена законом, і закон повинен гарантувати всім особам рівний і ефективний захист проти дискримінації за будь-якою ознакою, як-от: раса, колір шкіри, стать, мова, релігія, політичні чи інші переконання, національне чи соціальне походження, майновий стан, народження чи інші обставини». Доступно за посиланням: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

182 <https://suspihne.media/crimea/734859-pislo-10-rokiv-sob-dovesti-so-rosijske-gromadanstvo-navazane-advokat-krimcan-pro-risenna-komitetu-onn/>

183 Judgment by the European Court of Human Rights, Grand Chamber, in the case Ukraine v. Russia (re Crimea), Application nos. 20958/14 and 8334/18, 25 June 2024: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-235139>

184 Report of the Special Rapporteur on the right to education: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g24/072/771/pdf/g2407277.pdf>

- російська окупаційна влада проводила політику мілітаризації дітей (пара 134)¹⁸⁵, зокрема, через спеціальні заняття й позакласні заходи, покликані прищеплювати дітям «патріотичні» цінності, примусити до лояльності до російської держави та підготувати їх до військової служби¹⁸⁶, також і під час літніх канікул¹⁸⁷.

Місія ООН підтвердила: запровадивши власну освітню систему й навчальну програму на ТОТ, Російська Федерація порушила своє зобов'язання, згідно з яким окупаційна держава повинна поважати чинні закони й інститути. Крім того, нав'язана російська навчальна програма не відповідає нормам МППЛ, які вимагають, щоб освіта була «прийнятною з культурного погляду» і була спрямована на повагу до культурної самобутності дитини, її мови та цінностей¹⁸⁸.

У доповідях ООН окремо згадувались ТОТ АР Крим і міста Севастополь, серед іншого, майже повна відсутність освіти українською мовою¹⁸⁹. Ситуація щодо доступу до освіти на ТОТ АР Крим і Севастополя була також детально висвітлена у звіті ЮНЕСКО. Крім фактичної відсутності доступу до освіти українською і кримськотатарською мовою, окремо наголошується на протиправності мілітаризації дітей і молоді й відкриття російських молодіжних рухів, що пропагують російський патріотизм. Слід зазначити, що залучення кримських дітей до виготовлення окопних свічок для російських військових, плетіння маскувальних сіток, навчання конструюванню та керуванню безпілотниками, а також до участі у військово-патріотичних іграх було названо протиправною практикою, яка порушує IV Женевську конвенцію щодо заборони пропаганди або тиску, спрямованого на добровільний вступ до збройних сил окупаційної влади¹⁹⁰.

ОБСЄ

У «П'ятому проміжному звіті про повідомлення про порушення міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини в Україні» згадуються такі тенденції щодо освіти на ТОТ.

- Запровадження навчальної програми Російської Федерації в школах і військово-патріотичного виховання для дітей шкільного віку порушує міжнародні норми щодо освіти на окупованих територіях.
- Окупаційна влада зобов'язана поважати установи, що базуються на місцевому законодавстві, і може організовувати освіту дітей лише у випадках, коли місцеві установи є недостатніми.
- Масова заміна української навчальної програми на російську, а також запровадження російського військово-патріотичного виховання для дітей, імовірно, порушують ці принципи та суттєво змінюють попередній статус-кво¹⁹¹.

185 <https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2024-04/2024-03-20%20OHCHR%20Report%20on%20Occupation%20and%20Aftermath%20-%20UKR.pdf>

186 https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2024-12/A_79_258-RU.pdf

187 <https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2024-12/PR41%20Ukraine%202024-12-31.pdf>

188 <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ukraine/2024/2024-03-26-ohchr-38th-periodic-report-ukr.pdf>

189 <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ukraine/2024-02-28-OHCHR-Ten-Years-Occupation-Crimea-UKR.pdf>

190 <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000391167/PDF/391167eng.pdf.multi>

191 OSCE Fifth Interim Report on reported violations of international humanitarian law and international human rights law in Ukraine: https://www.osce.org/files/f/documents/a/e/573346_3.pdf

ЄС і Рада Європи

У рамках механізмів ЄС слід зазначити, що у 2024 році тривала практика щодо накладання санкцій на фізичних і юридичних осіб, відповідальних за індоктринацію дітей і молоді на ТОТ (детальніше — у розділі «Санкції» цього звіту). У 2024 році ПАРЄ затвердила резолюцію щодо протиправності депортації дітей до РФ і Білорусі, де окремо зазначалося, що депортовані діти були піддані індоктринації, їм нав'язували нову (російську — прим.) культуру та нову (російську — прим.) мову¹⁹².

Спеціальний звіт був опублікований на замовлення Європейського парламенту в лютому 2024 року, який доповнює звіт Європейської парламентської дослідницької служби від квітня 2023 року, а також інші розслідування насильницького переміщення та депортації Росією українських дітей з 24 лютого 2022 року¹⁹³. У звіті згадуються практики щодо «перенавчання» депортованих українських дітей і нав'язування російської ідентичності.

На нашу думку, подібні заходи (ухвалення резолюцій на парламентському рівні, видання спеціалізованих звітів) могли би бути ефективними і щодо становища права на освіту на ТОТ.

Інші НУО

Міжнародна організація Human Rights Watch зазначила, що російські окупаційні сили в Україні та федеральна влада, серед яких міністр освіти Росії й інші високопосадовці, вжили заходів для придушення української мови і навчальної програми, а також для впровадження російської програми й російської мови як мови викладання у школах. Українські діти під окупацією зазнають ідеологічного впливу антиукраїнської пропаганди, включно з військовою підготовкою. Human Rights Watch окремо згадує підручник з історії, який виправдає вторгнення Росії і зображує Україну як «неонацистську державу».

Згідно з висновками організації, дії російської окупаційної влади порушують право українських дітей на освіту, яка сприяє повазі до їхньої «власної культурної ідентичності, мови та цінностей», а також до «національних цінностей» країни походження дитини¹⁹⁴.

Amnesty International окремо зосереджує увагу на висвітленні тиску на вчителів на ТОТ. Згідно з результатами опитування організації, вчителі з ТОТ повідомили, що російська окупаційна влада дотримувалася такої стратегії: відновити роботу місцевих шкіл для викладання російської навчальної програми, залучити до роботи в них якомога більше вчителів, які працювали до окупації, забезпечити їхню лояльність і співпрацю за допомогою різних методів, зокрема залякувань і погроз жорстокими репресіями, у деяких випадках навіть реалізуючи ці погрози. У результаті всі, хто відмовилися співпрацювати з російською владою, були змушені зрештою виїхати на території, підконтрольні уряду України¹⁹⁵.

192 <https://pace.coe.int/en/files/33348/html>

193 <https://www.ui.se/globalassets/ui.se-eng/publications/other-publications/russias-forcible-transfers-of-unaccompanied-ukrainian-children.pdf>

194 <https://www.hrw.org/report/2024/06/20/education-under-occupation/forced-russification-school-system-occupied-ukrainian>

195 https://www.amnesty.be/IMG/pdf/20241004_ps_teachers_ukraine_.pdf

Санкції

У 2024 році тиск на РФ триває і на рівні застосування обмежувальних заходів щодо фізичних і юридичних осіб. Наприклад, з лютого 2022 по січень 2025 року ЄС запровадив 15 пакетів санкцій або обмежувальних заходів, призначених зменшити можливості Росії фінансувати війну проти України, виснажити російські еліти та зменшити економічну базу РФ¹⁹⁶. Крім ЄС, такі заходи вводять уряди інших країн, зокрема, США, Великої Британії, Австралії, Нової Зеландії й Японії.

Санкції і обмежувальні заходи також були запроваджені й щодо фізичних і юридичних осіб, які прямо беруть участь у знищенні ідентичності українських дітей з ТОТ, що тривала і в 2024 році. Наприклад, анонсує санкції щодо 10 російських фізичних і юридичних осіб, які проводять «патріотичне виховання» дітей з ТОТ, міністр закордонних справ Великої Британії наголосив:

„Жодна дитина ніколи не повинна бути використана як пішак у війні, проте цілеспрямовані дії президента Путіна щодо українських дітей показують, наскільки далеко він готовий зайти у своїй місії стерти Україну та її народ з карти [світу] (прим. — переклад з англійської)¹⁹⁷.”

● Юридичні особи

У 2024 році загальноросійський громадсько-державний рух дітей і молоді «Двіженіє первих» включений до санкційних списків ЄС¹⁹⁸, Швейцарії¹⁹⁹ і США²⁰⁰. Всеросійський дитячо-юнацький військово-патріотичний громадський рух «Юнармія» включений до санкційних списків Великої Британії²⁰¹, Австралії²⁰² і Нової Зеландії²⁰³. Військово-патріотичний центр «Вимпел», створений колишніми співробітниками російських спецслужб для патріотичного виховання дітей, включений до санкційних списків ЄС²⁰⁴ і Швейцарії²⁰⁵. Міжнародний дитячий центр «Артек» у 2024 році включений до санкційних списків ЄС²⁰⁶, Швейцарії²⁰⁷ і Нової Зеландії²⁰⁸

196 <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/IN/IN11897>

197 Оригінал: “No child should ever be used as a pawn in war, yet President Putin's targeting of Ukrainian children shows the depths he will go to in his mission to erase Ukraine and its people from the map”: <https://www.reuters.com/world/uk-sanctions-russian-officials-indoctrination-ukrainian-children-2024-11-19/>

198 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32024R0753> (п.359).

199 https://www.seco.admin.ch/seco/de/home/Aussenwirtschaftspolitik_Wirtschaftliche_Zusammenarbeit/Wirtschaftsbeziehungen/exportkontrollen-und-sanktionen/sanktionen-embargos/sanktionsmassnahmen/massnahmen-zur-vermeidung-der-umgehung-internationaler-sanktionen.html (лінк на список на с. 45).

200 <https://ofac.treasury.gov/recent-actions/20240612>

201 https://assets.publishing.service.gov.uk/media/673c56047524e1b17c494e3b/Notice_Russia_191124.pdf

202 <https://www.dfat.gov.au/international-relations/security/sanctions/consolidated-list>

203 <https://www.mfat.govt.nz/en/countries-and-regions/europe/ukraine/russian-invasion-of-ukraine/sanctions/russia-sanctions-register>

204 https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2024/06/24/russia-s-war-of-aggression-against-ukraine-comprehensive-eu-s-14th-package-of-sanctions-cracks-down-on-circumvention-and-adopts-energy-measures/?utm_source=x.com&utm_medium=social&utm_campaign=20240624-fac-russia-sanctions-14-package&utm_content=visual-card

205 https://www.seco.admin.ch/seco/de/home/Aussenwirtschaftspolitik_Wirtschaftliche_Zusammenarbeit/Wirtschaftsbeziehungen/exportkontrollen-und-sanktionen/sanktionen-embargos/sanktionsmassnahmen/massnahmen-zur-vermeidung-der-umgehung-internationaler-sanktionen.html

206 https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:L_202401738

207 https://www.seco.admin.ch/seco/de/home/Aussenwirtschaftspolitik_Wirtschaftliche_Zusammenarbeit/Wirtschaftsbeziehungen/exportkontrollen-und-sanktionen/sanktionen-embargos/sanktionsmassnahmen/massnahmen-zur-vermeidung-der-umgehung-internationaler-sanktionen.html

208 <https://www.mfat.govt.nz/en/countries-and-regions/europe/ukraine/russian-invasion-of-ukraine/sanctions/russia-sanctions-register>

(у 2023 році — Великої Британії²⁰⁹ і США²¹⁰). Також до санкційних списків внесений директор Костянтин Федоренко (рос. — Константин Федоренко): у 2024 році — Нової Зеландії,²¹¹ у 2023 — Швейцарії²¹², ЄС²¹³ і США²¹⁴.

● Фізичні особи

Григорій Гуров — голова правління російського руху дітей та молоді «Двіженіє первих», призначений головою «Росмолоді», очолює організацію, діяльність якої спрямована на індоктринацію та знищення української ідентичності дітей на ТОТ України. За свою активну діяльність у 2024 році внесений до санкційних списків ЄС²¹⁵, Швейцарії²¹⁶ та США²¹⁷.

Джерело фото: <https://guu.ru/wp-content/uploads/Гуров-ГА.jpg>,
архів: <https://archive.ph/wip/jJCga>

Серафім Іванов (рос. — Серафим Иванов) очолював Юнармію на окупованій Херсонщині у 2022–2024 роках. За свою діяльність у 2024 році включений до санкційних списків Великої Британії²¹⁸, до 2024 — ЄС²¹⁹ і Швейцарії²²⁰.

Джерело фото: https://investigator.org.ua/wp-content/uploads/2022/11/Screenshot_234.png, архів: <https://archive.ph/wip/OL0lq>

Ігор Казарев (рос. — Игорь Казарев) — колишній директор центру «Воїн», з серпня 2024 року цю посаду не обіймає. У 2024 році включений до санкційного списку Великої Британії²²¹.

Джерело фото: https://encrypted-tbn0.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcSlvGYfXYPmZrElpM_YyXLzAE-qVtgWuSKSQ&s,
архів: <https://archive.ph/wip/IVJNx>

209 <https://www.gov.uk/government/publications/the-uk-sanctions-list>

210 <https://ofac.treasury.gov/recent-actions/20230824>

211 <https://www.mfat.govt.nz/en/countries-and-regions/europe/ukraine/russian-invasion-of-ukraine/sanctions/russia-sanctions-register>

212 https://www.seco.admin.ch/seco/de/home/Aussenwirtschaftspolitik_Wirtschaftliche_Zusammenarbeit/Wirtschaftsbeziehungen/exportkontrollen-und-sanktionen/sanktionen-embargos/sanktionsmassnahmen/massnahmen-zur-vermeidung-der-umgehung-internationaler-sanktionen.html

213 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:L:2023:159I:FULL>

214 <https://ofac.treasury.gov/recent-actions/20230824>

215 https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:L_202400753

216 https://www.seco.admin.ch/seco/de/home/Aussenwirtschaftspolitik_Wirtschaftliche_Zusammenarbeit/Wirtschaftsbeziehungen/exportkontrollen-und-sanktionen/sanktionen-embargos/sanktionsmassnahmen/massnahmen-zur-vermeidung-der-umgehung-internationaler-sanktionen.html

217 <https://ofac.treasury.gov/recent-actions/20240823>

218 https://assets.publishing.service.gov.uk/media/673c56047524e1b17c494e3b/Notice_Russia_191124.pdf

219 https://assets.publishing.service.gov.uk/media/673c56047524e1b17c494e3b/Notice_Russia_191124.pdf

220 <https://surl.li/matthz>

221 https://assets.publishing.service.gov.uk/media/673c56047524e1b17c494e3b/Notice_Russia_191124.pdf

Нікіта Нагорний (рос. — Никита Нагорный) до листопада 2024 року очолював генеральний штаб Юнармії²²². Нині є заступником голови правління «Двіженія первих». З 2024 року під санкціями США²²³ і Великої Британії²²⁴, з 2023 року — Канади.²²⁵

Джерело фото: https://static.tildacdn.com/tild3366-3139-4537-b031-613235613564/_jpeg, архів: <https://archive.ph/wip/x3UOC>

Віталій Сук (рос. — Виталий Сук) — директор Олешківської школи-інтернату для дітей з інвалідністю, брав активну участь у вивезенні українських дітей до окупованого Криму і Росії²²⁶. Під санкціями Великої Британії з 2024 року²²⁷.

Джерело фото: https://www.oprichniki.org/wp-content/uploads/2022/12/Screenshot_5-4.jpg, архів: <https://archive.ph/wip/lxYGj>

Людмила Єрмакова (рос. — Людмила Ермакова) — директорка державного унітарного підприємства «Сонячна Таврика» в окупованому Криму, яке вивозило дітей з ТОТ нібито на «відпочинок». У 2024 році включена до санкційних списків Швейцарії²²⁸, а у 2023 — до санкційних списків ЄС²²⁹.

Джерело фото: <https://pravoilevo.ru/wp-content/uploads/2021/06/ermakova2.jpg>, архів: <https://archive.ph/wip/1qGol>

Так звані «міністри освіти ТОТ»

Іван Кусов (рос. — Иван Кусов), ТОТ Луганської області
Іван Кусов — т. зв. «міністр освіти та науки ЛНР». З 2022 року під санкціями Канади²³⁰, Великої Британії²³¹, Нової Зеландії²³².

Джерело фото: <https://news.gtrklnr.ru/news/lnr/10862-ivan-kusov-v-hode-brifinga-rasskazal-o-nachale-vstupitelnoj-kampanii-dlja-abiturientov-respubliki.html>, архів: <https://archive.ph/wip/PdtkN>

222 <https://t.me/nikitanagornyy/2933>, архів <https://archive.ph/wip/QCXZV>

223 <https://ofac.treasury.gov/recent-actions/20240612>

224 https://assets.publishing.service.gov.uk/media/673c56047524e1b17c494e3b/Notice_Russia_191124.pdf

225 <https://surl.li/ydckqc>

226 <https://istories.media/stories/2024/10/23/kak-voina-unichtozhila-detskii-dom-v-oleshkakh>, архів: <https://archive.ph/wip/i8HyT>

227 https://assets.publishing.service.gov.uk/media/673c56047524e1b17c494e3b/Notice_Russia_191124.pdf

228 <https://surl.li/fdllsi>

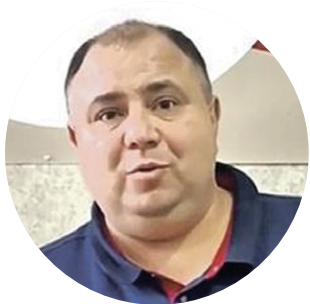
229 https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ%3AL_202302871&qid=1702915124272

230 <https://gazette.gc.ca/rp-pr/p2/2022/2022-10-12/html/sor-dors203-eng.html>

231 <https://www.gov.uk/government/publications/the-uk-sanctions-list>

232 <https://www.mfat.govt.nz/en/countries-and-regions/europe/ukraine/russian-invasion-of-ukraine/sanctions>

Колишні «міністри»

Олексій Галченков (рос. — Алексей Галченков), ТОТ Херсонської області.

Був так званим «міністром освіти» ТОТ Херсонської області до листопада 2023. Від 2024 року під санкціями ЄС²³³ і Швейцарії²³⁴.

Джерело фото: <https://s12.stc.yc.kpcdn.net/share/i/4/2659510/wr-750.webp>, архів: <https://archive.ph/wip/fAJGu>

Олена Шапунова (рос. — Елена Шапунова), ТОТ Запорізької області

Олена Шапунова обіймала посаду «міністерки освіти Запорізької області» до січня 2024 року. За свою діяльність на тій посаді внесена до санкційних списків Великої Британії у 2024 році²³⁵, крім того, до списків ЄС²³⁶, США²³⁷ і Канади у 2023 році²³⁸. З листопада 2024 року працює проректоркою з розвитку додаткової освіти в Російському державному педагогічному університеті імені Герцена²³⁹.

Джерело фото: https://www.oprichniki.org/wp-content/uploads/2023/07/Screenshot_1-528x600.jpg, архів: <https://archive.ph/wip/mKSXI>

Ольга Колударова (рос. — Елена Колударова) — колишня так звана «міністерка освіти та науки ДНР» у 2022–2024 рр., працювала над питаннями «розвитку системи освіти в умовах інтеграції з освітньою системою Російської Федерації». У серпні 2024 року призначена заступницею Мініобрнауки Російської Федерації²⁴⁰. У 2024 році внесена до санкційних списків ЄС²⁴¹ і Швейцарії²⁴². У 2022 році опинилася під санкціями Канади²⁴³, Великої Британії²⁴⁴ і Нової Зеландії²⁴⁵.

Джерело фото: <https://encrypted-tbn0.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcSrlkLcc8V8N-vxn-0Qsi3lxKIHyCB1xm6dA&s>, архів: <https://archive.ph/wip/GSbff>

Прим.: новим «міністром освіти ДНР» став Олег Трофімов²⁴⁶.

233 https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:L_202400753

234 <https://surl.gd/wxsxlb>

235 https://assets.publishing.service.gov.uk/media/673c56047524e1b17c494e3b/Notice_Russia_191124.pdf

236 https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ%3AL_202302875&fbclid=IwAR05WU2jWbwJPH-ftbvhe-Ho1LOwokBudRD2bqTwxYUyIFJD8fv-LMsgaqq

237 <https://ofac.treasury.gov/recent-actions/20230824>

238 <https://www.canada.ca/en/global-affairs/news/2023/06/minister-joly-announces-additional-sanctions-to-protect-ukrainian-culture-from-destruction-by-russia.htm>

239 <https://nstar-spb.ru/vysshaja-shkola-nauka/v-gertsenovskom-universitete-obsudili-perspektivy-sotrudnichestva-s-bgpu-im-m-akmully.html>, архів: <https://archive.ph/wip/bAkUr>; <https://www.herzen.spb.ru/about/org-control/rukovodstvo-universiteta/prorektor-po-razv-dop-obr/>, архів: <https://archive.ph/wip/XqhCI>

240 <https://www.xn--80aeamngm0adkqpb3grdp.xn--p1ai/?p=2657>, архів: <https://archive.ph/wip/ET6ZP>

241 https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:L_202401738

242 https://www.seco.admin.ch/seco/de/home/Aussenwirtschaftspolitik_Wirtschaftliche_Zusammenarbeit/Wirtschaftsbeziehungen/exportkontrollen-und-sanktionen/sanktionen-embargos/sanktionsmassnahmen/massnahmen-zur-vermeidung-der-umgehung-internationaler-sanktionen.html

243 <https://gazette.gc.ca/rp-pr/p2/2022/2022-10-12/html/sor-dors203-eng.html>

244 <https://www.gov.uk/government/publications/the-uk-sanctions-list>

245 <https://www.mfat.govt.nz/en/countries-and-regions/europe/ukraine/russian-invasion-of-ukraine/sanctions>

246 <http://mondnr.ru/minobr>, архів: <https://archive.ph/WlKYC>

Михайло Родіков (рос. — Михаил Родиков) — колишній так званий «міністр освіти і науки Херсонської області», а також колишній керівник т. зв. «департаменту освіти та науки міста Севастополя». Під санкціями Швейцарії з 2024 року²⁴⁷. У 2022 році внесений до санкційних списків США²⁴⁸, Канади²⁴⁹, ЄС²⁵⁰, Великої Британії²⁵¹, Австралії²⁵², Нової Зеландії²⁵³, Японії²⁵⁴.

Джерело фото: https://sevastopol.su/sites/default/files/styles/node/public/2022-07-22/sevastopol_mihail_rodikov_hersonskaya_vga_ministerstvo_nauki_i_obrazovaniya.jpg, архів: <https://archive.ph/wip/r8rhU>

Ігор Астранін (ТОТ Херсонської області)

Ігор Астранін (рос. — Игорь Астранин) — колишній «міністр молодіжної політики» ТОТ Херсонської області (звільнився 7 лютого 2025 року)²⁵⁵. У 2024 році внесений до санкційних списків ЄС²⁵⁶ і Швейцарії²⁵⁷.

Джерело фото: https://api.tavria.tv/wp-content/uploads/2023/08/photo_2023-08-11_13-32-43.jpg, архів: <https://archive.ph/wip/wtkBp>

247 https://www.seco.admin.ch/seco/de/home/Aussenwirtschaftspolitik_Wirtschaftliche_Zusammenarbeit/Wirtschaftsbeziehungen/exportkontrollen-und-sanktionen/sanktionen-embargos/sanktionsmassnahmen/massnahmen-zur-vermeidung-der-umgehung-internationaler-sanktionen.html

248 <https://ofac.treasury.gov/recent-actions/20220915>

249 <https://gazette.gc.ca/rp-pr/p2/2022/2022-10-12/html/sor-dors202-eng.html>

250 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022D1907&qid=1665048069586>

251 <https://www.gov.uk/government/publications/the-uk-sanctions-list>

252 <https://www.foreignminister.gov.au/minister/penny-wong/media-release/further-actions-response-russias-illegal-invasion-ukraine>; <https://most.ks.ua/news/url/avstralija-zaprovadila-sanktsiji-proti-rjadu-osib-jaki-povjazani-z-okupatsijeju-hersonschini/>

253 <https://www.mfat.govt.nz/en/countries-and-regions/europe/ukraine/russian-invasion-of-ukraine/sanctions>

254 https://www.mof.go.jp/policy/international_policy/gaitame_kawase/gaitame/economic_sanctions/ukraine_kankeisha_20221007.pdf

255 https://t.me/SALDO_VGA/5857, архів: <https://archive.ph/wip/cqnvT>

256 https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:L_202400753

257 https://www.seco.admin.ch/seco/de/home/Aussenwirtschaftspolitik_Wirtschaftliche_Zusammenarbeit/Wirtschaftsbeziehungen/exportkontrollen-und-sanktionen/sanktionen-embargos/sanktionsmassnahmen/massnahmen-zur-vermeidung-der-umgehung-internationaler-sanktionen.html

Висновки

1. Окупація українських територій триває, і російська політика русифікації, індоктринації та мілітаризації тільки інтенсифікується. Окупаційна влада докладает чималих зусиль і спрямовує величезні ресурси для того, щоб українські діти й молодь забули про своє коріння й стали вважати Росію єдиною батьківщиною. Фактично знищуючи українську ідентичність на окупованих територіях, Росія легітимізує свої протиправні дії і намагається створити пропагандистську картинку того, що, проводячи загарбницьку війну проти України, Росія нібито виконує «гуманітарну» місію із захисту нібито етнічних росіян на «власних історичних землях».
2. Утім, правду про протиправні дії РФ на ТОТ України щодо знищення української ідентичності неодноразово висвітлювали у доповідях урядових і неурядових міжнародних організацій. Російська політика щодо переведення освітніх закладів на ТОТ на російські федеральні стандарти була охарактеризована місією ООН в Україні як така, що порушує зобов'язання держави-окупанта і одночасно загалом суперечить сутності права на освіту. Так само негативно були оцінені: спроби тиску на дітей і вчителів на ТОТ, які відмовлялись від переходу на російські стандарти; примусова паспортизація мешканців ТОТ від 14 років; а також залучення дітей і молоді до дитячих і молодіжних рухів, які мають на меті формування лояльності до російської влади. Неурядові організації, як-от Amnesty International і Human Rights Watch, задокументували свідчення вчителів, які піддавались тиску на ТОТ з боку окупаційної влади, і врешті мали залишити рідні домівки, щоб урятувати своє життя. Ця інформація має стати підґрунтям до притягнення до кримінальної відповідальності тих російських високопосадовців, які керують російською системою репресій щодо освіти на ТОТ.
3. Окрему увагу у 2024 році було привернуто до мілітаризації дітей і молоді на ТОТ. На нашу думку, посилення пропагандистського впливу на молодих українських громадян задля формування позитивного ставлення до служби в збройних силах РФ є найбільш небезпечною тенденцією 2024 року — особливо зважаючи на те, що росіяни залучають солдатів строкової служби і до війни проти України. Приклад окупованого Криму, де від 2022 року встановлюють меморіальні дошки загиблим під час так званої «СВО» кримчанам, наглядно демонструє смертельний ефект реалізації «кримського сценарію», де спочатку знищується все українське і заміщається російським — щоб дитина надалі була готова померти за Росію і її «цінності». Отже, своєчасне й проактивне реагування на знищення української ідентичності на ТОТ з боку російської окупаційної влади має бути пріоритетним як для України, яка вже розслідує ці випадки в межах національного судочинства, так і для загальної світової спільноти.
4. Загалом, ми вважаємо, що розслідування злочинів проти українських дітей має бути пріоритетом на подальші роки. Національним державам і інституціям міжнародного правосуддя слід провести розслідування порушень права на освіту, встановити особи винних і притягнути їх до відповідальності — зокрема, щодо російських високопосадовців, включно з керівниками Міносвіти та Мінобрнауки. Також важливим кроком у приверненні уваги до протиправних практик РФ на ТОТ має бути включення питання обмеження права на освіту, зокрема, питання мілітаризації та втручання в навчальний процес на ТОТ України, до Щорічної доповіді «Діти та збройний конфлікт» і Щорічної доповіді Спеціального представника Генерального секретаря у справах дітей і збройних конфліктів.

5. Щодо національного рівня слід зазначити, що у 2024 році Міністерство реінтеграції ТОТ було реорганізовано у «Міністерство національної єдності», яке має фокусуватися на поверненні українців з-за кордону. Новий міністр зазначив, що повноваження старого міністерства розподіляють між Міністерством розвитку громад та територій і Міністерством соціальної політики²⁵⁸. Відсутність централізованого органу, який працював специфічно з питаннями реінтеграції ТОТ, також може уповільнити і розроблення державних політик і стратегій щодо дітей і молоді на ТОТ. Це стосується й тих дітей і молоді, яким вдалося виїхати з ТОТ, і які можуть потребувати спеціальних заходів щодо адаптації на підконтрольній Україні території. Слід також не забувати про близько 1,6 млн дітей²⁵⁹, які досі залишаються на ТОТ і які чекають повернення України. Для цих дітей теж мають бути розроблені ефективні й дієві програми реінтеграції, зокрема і щодо подолання можливого шкідливого впливу Росії на свідомість юних українських громадян²⁶⁰.

6. На нашу думку, у всіх напрямках — стосовно документування злочинів Росії, притягнення до відповідальності і подолання наслідків шкідливого впливу РФ — має переважувати дитиноцентричний підхід і зберігатись пріоритет найкращих інтересів дитини. Допоки кожна українська дитина не повернеться додому — як фізично, так і ментально.

258 <https://www.radiosvoboda.org/a/ministersto-ednosti-zamist-minreintegracii/33305493.html>

259 Кількість приблизна і може відрізнятись від реальної.

260 Детальніше — у дослідженні «(Не)вивчені уроки: досвід країн щодо реінтеграції дітей і молоді»: <https://almenda.org/nevivcheni-uroki-dosvid-krain-shhodo-reintegracii-ditej-i-molodi/>; конкретні можливі кроки щодо реінтеграції описані у «Рекомендації (дорожній карті) щодо політики реінтеграції дітей та молоді, які перебували в окупації»: <https://almenda.org/rekomendacii-dorozhnya-karta-shhodo-politiki-reintegracii-ditej-ta-molodi-yaki-perebuvali-v-okupacii/>

З 2011 року, з
українського Криму

Наша місія

Наближаємо реінтеграцію
населення деокупованих
територій та закладаємо ос-
нови гарантій неповторення

almenda.ngo@gmail.com

